REČ

60 | 1995 | 4 |

časopis pre výskum slovenského jazyka

Z OBSAHU

K. Buzássyová, Význam, komunikačná a štylistická platnosť pomenovaní *opozícia — opozičník/opozičníci* ■ J. Nižníková — M. Sokolová, Valenčný slovník slovenských slovies ■ J. Kopina, Podoba a zafarbenie ľudského hlasu, výraz a farba ľudských očí v súčasnej próze ■ K. Palkovič, Príspevky k starším dejinám slovenskej lexikografie ■ Ľ. Králik, O pôvode niektorých slov v gemerskom nárečí

SPRÁVY A RECENZIE

Jubilujúci Jozef R. Nižnanský. I. Ripka ■ Súpis jazykovedných prác Jozefa R. Nižnanského za roky 1965—1994. L. Dvonč ■ Životné jubileum doc. PhDr. Juraja Furdíka, CSc. J. Sabol ■ Súpis prác doc. Juraja Furdíka za roky 1985—1994. L. Dvonč ■ Správa z valného zhromaždenia Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV, konaného 17. 5. 1994. M. Nábělková ■ Správa o činnosti Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV za obdobie od 28. 5. 1992 do 17. 5. 1994. M. Nábělková

ROZLIČNOSTI

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o., Bratislava

SLOVENSKÁ
REČ

ROČNÍK 60—1995
ČÍSLO 4

Klára Buzássyová

VÝZNAM, KOMUNIKAČNÁ A ŠTYLISTICKÁ PLATNOSŤ POMENOVANÍ **OPOZÍCIA — OPOZIČNÍK/OPOZIČNÍCI**

(Venujem Jurajovi Furdíkovi k šesťdesiatym narodeninám.)

Medzi poznatky, ktoré sa v jazykovede všeobecne uznávajú za platné, patrí aj ten, že slovná zásoba, a teda lexikálna rovina v porovnaní s inými jazykovými rovinami (hláskoslovie, gramatika) podstatne výraznajšie dokumentuje vzťah jazyka a spoločnosti, citlivo reaguje na vývinové spoločenské zmeny. Dosvedčuje to aj stav v používaní jazyka v našej spoločnosti po novembri 1989. V dôsledku zmeny politického systému a s ním spätých výrazných transformačných zmien, týkajúcich sa celého života spoločnosti (ekonomiky, politiky, duchovnej a sociálnej sféry), aj pri zbežnom pozorovaní môžeme okrem prudkého narastania počtu neologizmov, označujúcich rozličné nové javy, registrovať niekoľko typov zmien, ktoré sa týkajú jestvujúcich lexikálnych jednotiek. Napríklad isté výrazy sa prestali používať, lebo pomenúvali skutočnosti, ktoré tvorili súčasť nášho života za predchádzajúceho nedemokratického režimu. So zmenou spoločenského poriadku zanikla komunikačná potreba používať tieto výrazy. Časť z tejto lexiky tvoria slová, ktoré sa v súčasnosti vnímajú ako zdiskreditované, napr. *nomenklatúrny káder, normalizácia* (v jednom význame). Keď ich hovoriaci z istých dôvodov potrebuje dnes použiť, neraz dáva najavo dištancujúci postoj k nim nejakou metakomunikačnou poznámkou alebo povedzme tým, že pred daným slovom použije skratku *tzv.*, napr. *tzv. normalizácia v bývalom Česko-Slovensku* (t. j. obdobie komunistickej vlády v ČSSR po invázii štátov Varšavskej zmluvy v rokoch 1969—1989). Iný typ zmeny v používaní jednotiek slovnej zásoby, vyvolanej spoločen-

sko-politickou zmenou, je znovuoživenie, revitalizácia slova. Niektoré výrazy sa používali v čase I. ČSR, potom sa takmer päťdesiat rokov nepoužívali a dnes sa opäť používajú. Ide napr. o pomenovania *starosta, primátor* a iné výrazy z okruhu štátnej správy, legislatívy, ale aj duchovného života spoločnosti. Fakt, že isté výrazy sa vyše päťdesiat rokov nepoužívali, sa v lexikografickom spracovaní odrazil v patričných sémantizáciách: napr. heslové slovo *starosta* je v Krátkom slovníku slovenského jazyka (1987, s. 420; ďalej KSSJ) spracované tak, že výkladová časť hesla obsahuje popri vlastnom výklade „volený najvyšší predstaviteľ obce, mesta" typograficky osobitne vyznačenú sémantizačnú či komentárovú časť (u nás v minulosti). Táto sémantizácia platila v čase vzniku, resp. publikovania KSSJ. Pri koncipovaní nového výkladového slovníka súčasnej slovenčiny, na ktorom sa začalo pracovať v r. 1992, sa už bude brať do úvahy zmenený status tohto slova aj iných slov, na ktoré sa vzťahuje charakteristika revitalizované slovo.

V tomto príspevku chceme venovať pozornosť pomenovaniam *opozícia, opozičník* (druhé z nich sa dnes častejšie používa v plurálovej podobe *opozičníci*). Tieto jednotky slovenskej slovnej zásoby nás zaujali tým, že na základe ich lexikálneho významu a dnešnej komunikačnej a štylistickej platnosti, ako aj spomínanej revitalizácie ich nemôžeme jednoznačne zaradiť do skupiny revitalizovaných slov. Ich oživený výskyt sa týka ich používania iba v dvoch, ale z hľadiska vymedzovania ich významu dôležitých komunikačných sférach — v sfére politiky v širokom zmysle a v sfére prostriedkov hromadnej informácie (v publicistike; o rozlišovaní komunikačných sfér v slovenčine porov. Bosák, 1990). Pokúsime sa ukázať, že lexikálnosémantickú, ale najmä štylistickú stránku slova môžeme určiť spoľahlivejšie, keď jazykovosystémový prístup usúvzťažníme s komunikačnou dimenziou.

Podklad našej analýzy tvoria doklady na výskyt pomenovaní *opozičník/opozičníci, opozícia,* ako aj niektorých dvojslovných spojení s adjektívom *opozičný* zo súčasnej publicistiky, najmä z denníkov, ale aj týždenníkov, ktoré sme konfrontovali s dokladmi z lexikálnej kartotéky Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV a s lexikografickým spracovaním analyzovaných lexikálnych jednotiek vo výkladových a iných slovníkoch súčasného slovenského jazyka. Ako východisko nám poslúžia nasledujúce doklady zo súčasnej tlače, ktoré nás inšpirovali napísať tento príspevok:

Na tlačovke [Bohuš Géci] novinárom porozprával, kto kam pôjde veľvyslancovať, hoci ešte páni nedostali agrément, vyjadrenie príslušnej krajiny, že s tým súhlasí. *Opozičníci* urobili šum, že takto sa dobre vychovaná republika nespráva... (Pravda, 17. 9. 1993; z článku v rubrike Tiky politiky) — Voličov však ani tak netrápia tieto „počty", ani problémy opozičnej koalície (!), ako odvolať vládu, keď sa v tom momente dostane do parlamentného kresla späť terajší podpredseda vlády Prokeš a vytlačí *opozičníka* Janičinu od „černákovcov" — a je po paráde. (Literárny týždenník, č. 8/1994, 18. 2. 1994; úvodník) — Slovenská republika sa opäť ocitá — v prvom rade zásluhou domácich *opozičníkov* v paľbe

kritiky a opäť jej hrozí varovne zdvihnutý prst zo Západu. (Republika, 5. 3. 1993; komentár) — Po zvolení si [pán prezident] vytvoril svoj tieňový kabinet z *opozičníkov*. (Republika, 17. 2. 1994; komentár)

Z uvedených dokladov je, nazdávame sa, zrejmé, že lexéma *opozičník/opozičníci* v príslušných kontextoch nie je neutrálnym, štylisticky bezpríznakovým pomenovaním označeného denotátu. Ako sme už uviedli na inom mieste (Buzássyová, 1993), príznakovosť lexémy *opozičníci* sa ukáže pomocou jednoduchej lingvistickej operácie — substitúcie, keď porovnáme citované doklady s tými istými kontextmi, v ktorých lexému *opozičník/opozičníci* nahradíme neutrálnymi vyjadreniami, resp. pomenovaniami. Môžu nimi byť alebo lexéma *opozícia* (ako tzv. sémantické kolektívum, ktoré je funkčne ekvivalentné plurálovej forme substantív s rovnakým slovotvorným základom; k termínom sémantické a slovotvorné kolektívum porov. Tvoření slov v češtině II., 1967; porov. aj Buzássyová, 1981), alebo (podľa vhodnosti v tom-ktorom konkrétnom kontexte) možno použiť niektoré z dvojslovných alebo viacslovných spojení: *príslušníci opozície, opoziční poslanci, opoziční politici,* príp. *opozičné politické subjekty*. V štúdii venovanej špeciálne vzťahu slovotvorby a textu (Buzássyová, 1993, s. 27) sme poukázali na to, že štylistickú príznakovosť slovotvorne motivovaného slova nepodmieňuje vždy iba sama slovotvorná štruktúra tohto slova; niekedy štylistická príznakovosť, napr. konkrétny štylistický účinok irónie, vzniká ako synergický efekt, pri ktorom s dimenziou slovotvorného systému kooperujú súčasne prvky viacerých ďalších jazykových rovín: morfologickej, syntagmatickej, pomenúvacej (nominačnej) aj textovej. Názorne to dokazuje náš prvý ilustratívny príklad, ale aj ostatné doklady. Sám slovotvorný formant *-ník* nie je špecializovaným výrazovým slovotvorným prostriedkom na vyjadrenie expresívnosti (pejoratívnosti), ako sú v slovenčine napr. slovotvorné formanty *-ošš, -úň*. V závislosti od charakteru základového slova sa pomocou neho tvoria aj štylisticky príznakové pomenovania (napr. *šibeničník*), aj pomenovania neprízнakové (*finančník, rozkolník*; k problému štylistickej príznakovosti derivátov utvorených pomocou slovotvorného formantu *-ník* sa ešte vrátime). Pri štylistickej príznakovosti pomenovania *opozičník* zo slovotvorného a pomenovacieho hľadiska spolupôsobí podľa nášho názoru aj to, že toto pomenovanie môžeme vnímať nielen ako slovo odvodené sufixáciou, ale na pozadí do istej, hoci malej miery lexikalizovanosti spojení *príslušníci opozície, opoziční poslanci (politici)* aj ako útvar, vzniknutý univerbizáciou z dvojslovných spojení adjektívum *opozičný* + substantívum. Univerbizačný proces (ako to často, hoci nie vždy býva) vedie k vzniku štylisticky príznakového pomenovania, porov. konštrukcie *Opoziční poslanci urobili šum,...//Opozičníci urobili šum,...* Nezanedbateľnú úlohu pri posudzovaní štylistickej platnosti lexémy *opozičník, opozičníci* hrá aj textová rovina, okolnosť, v komunikáte akej komunikačnej sféry a aj v komunikáte akého publicistického žánru je dané slovo použité. Všetky do-

klady z našej prvej skupiny príkladov sú z takých publicistických žánrov (ironická glosa, komentár, úvodník), kde sa ráta so subjektívnymi postojmi podávateľov textu, napr. so zámerom vyjadriť sa ironicky, expresívne, s pejoratívnym nábojom a pod. V daných dokladoch štylistickú príznakovosť pomenovaní *opozičník/opozičníci* podporuje aj štylistická neneutrálnosť ďalších výrazov z kontextového okolia analyzovaných výrazov, ktoré štylisticky utvárajú či dotvárajú príslušné komunikáty, porov. hovorové výrazy *tlačovka, veľvyslancovať, urobiť šum* (neutrálne by bolo *vyjadriť znepokojenie*). Štylisticky príznakové slovo *opozičníci* preto v danom kontexte nepôsobí rušivo, zapadá doň vhodne.

Aby sa naša analýza neopierala iba o substitúciu ako lingvistickú operáciu, na potvrdenie adekvátnosti toho, čo sme dosiaľ povedali, uvádzame doklady na kontextové použitia, resp. výskyty pomenovaní *opozícia, opoziční poslanci, opozičné politické subjekty*. Sú to doklady takisto z publicistických textov, ale na rozdiel od našej východiskovej skupiny dokladov ide o neutrálne, štylisticky bezpríznakové vyjadrovanie, hoci sú tu zastúpené tie isté publicistické žánre — komentár, úvodník. Zámer vyjadrovať sa expresívne (emocionálne) tu však nie je prítomný, texty sa pohybujú v nocionálnej rovine:

Výmena názorov na programové vyhlásenie vlády prebieha práve tento týždeň. Jej priebeh naznačuje, že *opozícia* a vládna koalícia ju nezdravo spolitizovali. (Pravda, 18. 1. 1995) — Deštrukcia konštruktívnej *opozície* (Slovenská republika, 21. 1. 1995; titulok komentára) — Sklamaní však zostali všetci, ktorí verili, že *opozícia* bude verná svojim sľubom a bude skutočne *opozíciou* konštruktívnou. (Slovenská republika, 21. 1. 1995) — Od posledného snemu KDH sme prežili dramatický rok: *opozíciu*, vládu, parlamentné voľby, prvé, i keď nevydarené ľudové hlasovanie, komunálne voľby. (Listy časové a nadčasové, VIII., 1995, č. 1; úvaha) — A bolo by dobre, keby konštruktívne návrhy *opozičných poslancov* uvítala i vládna koalícia. (Pravda, 18. 1. 1995; komentár) — Ani *opozičné politické subjekty* na Slovensku napriek mnohým pripomienkam a požiadavkám konkretizovať programové vyhlásenie vo vecných aspektoch nevyslovili vo výboroch NR SR...zásadne odmietavé stanoviská k jeho sociálno-ekonomickej časti. (Pravda, 18. 1. 1995; komentár)

Všetky doklady sú z komentárov, doklad z mesačníka Listy je z publikovaného príhovoru na sneme KDH v Košiciach.

Porovnajme si teraz, ako je podaný lexikálny význam a štylistická hodnota lexikálnych jednotiek *opozičník, opozícia* v našich slovníkoch. V Slovníku slovenského jazyka (SSJ II, 1960, s. 58) sa výklad hesloového slova *opozičník* podáva v relatívne všeobecnej rovine, zrejme aby pokrýval všetky možné použitia: *opozičník* „kto je v opozícii, odporca, protivník". Výklad naznačuje prekrývanie lexikálneho a slovotvorného významu. Rozličné kontextové použitia sa z hľadiska oblastí používania či komunikačných sfér nešpecifikujú a ani sa nedokladajú príkladmi, neexemplifikujú sa. Heslové slovo *opozičník* nie je opatrené nijakým štylistickým kvalifikátorom, autori SSJ ho pokladajú za neutrálne slovo (nepriamo o tom svedčí to, že lexéma *opozičník* v súlade s lexikografickou zásadou nepoužíi-

vať vo výklade štylisticky príznakového slova iné príznakové slovo vystupuje ako neutrálne synonymum vo funkcii výkladu zastaraného pomenovania *opozicionár*). Ako štylisticky bezpríznakové sa pomenovanie *opozičník* zachytáva aj vo Veľkom slovensko-ruskom slovníku (II, 1982, s. 775), ktorému SSJ slúžil ako východisko. Naproti tomu v KSSJ sa slovo *opozičník* štylisticky kvalifikuje ako zvyčajne používané v pejoratívnom význame (kvalifikátor: *obyč. pejor.*). Výklad lexikálneho významu je podobný výkladu v SSJ: „kto je (zásadne) v opozícii, odporca". K výkladu v KSSJ možno pripomenúť, že potenciálny sémantický komponent „zásadne" nie je namieste, nepokladáme ho za súčasť obsahovo-pojmovej zložky lexikálneho významu slova. Tento komponent sa zrejme v KSSJ (1. vyd. 1987, s. 266) dostal do výkladu prisilnou generalizáciou na základe kontextovej časti jedného konkrétneho dokladu, ktorý sa nachádza v lexikálnej kartotéke JÚĽŠ SAV: *No sú aj „zásadní" o p o z i č n í c i, čo sú vždy a v akejkoľvek otázke proti — odsudzujú všetky nešváry aj opatrenia proti nim* (Nedeľná Pravda, č. 15, 1982).

Heslové slovo *opozícia* je v KSSJ vyložené ako polysémické slovo s troma významami: 1. opačná mienka, nesúhlas (obyč. s panujúcim názorom, s vládou): *stáť, byť v opozícii;* 2. skupina ľudí presadzujúca v polit. živote politiku odlišnú od vládnucej: *ľavá opozícia, členovia opozície*; 3. *odb.* protiľahlé postavenie: *opozícia planéty*. Výklad v SSJ II (1960, s. 580) je vecne totožný, ibaže je extenzívnejší a s bohatšou exemplifikáciou.

Skôr než budeme komentovať rozdielne štylistické hodnotenie slova *opozičník* v SSJ a v KSSJ, pokladáme za užitočné konfrontovať slovníkové spracovanie lexikálnych jednotiek *opozícia, opozičník* so stavom, ako sú skúmané lexikálne jednotky doložené za posledných dvadsať-tridsať rokov v lexikálnej kartotéke JÚĽŠ SAV, ktorá spracovateľom citovaných slovníkov slúžila ako materiálová báza. Nepreceňujeme pritom túto informáciu, dobre si uvedomujeme, že údaje z kartotéky môžu slúžiť iba ako orientačný materiál, lebo pri doloženosti a nedoloženosti slova v kartotéke nemožno vylúčiť istú náhodnosť. Napriek tomu nepokladáme celkom iba za vec náhody, že lexéma *opozičník* je z posledného dvadsaťročia doložená v lexikálnej kartotéke JÚĽŠ SAV v beletristických textoch, v niektorých odborných textoch popularizačného charakteru, nie je doložená v textoch komunikačnej sféry politiky ani v publicistike (v novinách). Akoby vzhľadom na používanie v týchto komunikačných sférach slovo *opozičník* „driemalo" a aj v bežnej dorozumievacej sfére sa používalo v iných životných situáciách ako v politike. Dosvedčujú to tieto doklady z memoárovej literatúry a z beletrie:

Bol [Kalinčiak] rodený *opozičník*, rád by bol videl niečo, čo by ho bolo uspokojilo, veď nebol spokojný ani sám so sebou. (Matuška, 1983) — Ak prinesie do riaditeľne víno a sladkosti, aspoň formálne zatušuje dnešnú nezdvorilosť, pravda, popudí si najmä kamarátov. Pretože — teraz to už vie — ocitol sa v tábore *opozičníkov*. (Andruška, 1986) — Vyhodili ho zo školy a spolu s ním aj niekoľko *opozičníkov*. (Vincent Šikula, 1991)

S komunikačnou sférou súčasnej politiky nesúvisí ani nasledujúci doklad z historickej prózy: *Chcete ho nepriamo použiť na upevnenie, zjednotenie našich radov, lebo odhalenie jediného o p o z i č n í k a zastraší všetkých ostatných* (M. Ferko, 1978).

Lexikálna jednotka *opozícia* je v lexikálnej kartotéke JÚĽŠ doložená spred novembra 1989 v textoch, týkajúcich sa vzdialenejšej minulosti (porov. doklad z Mináča), alebo — ak ide o súdobú politiku — zo spravodajských textov zo zahraničia, porov.

...proti takejto neľahostí zdvihla sa *opozícia* z Pešti: Nová škola. (Mináč, 1982) — ...na rokovaniach v dolnej tabuli svojimi vystúpeniami vehementne podporoval návrhy predstaviteľov *opozície* Františka Deáka,... (Slovensko I, 1978) — Hlavným predmetom sporu medzi vládnou konzervatívnou koalíciou a *opozíciou* je hospodárska a mzdová politika. (Večerník, č. 28, 1983) — Tridsaťpäťročná Benazir Bhuttová, ktorá je na čele pakistanskej *opozície*, sa nedávno stala šťastnou matkou. (Nedeľná Pravda, č. 44, 1988)

Uvedené príklady ilustrujú fakt, že doklady v lexikálnej kartotéke JÚĽŠ z posledného dvadsaťročia dokumentujú fungovanie lexikálnych jednotiek *opozícia, opozičník/opozičníci* v iných komunikačných sférach ako vo sfére aktuálnej súčasnej politiky štátu a vo sfére prostriedkov masovej informácie, ktorá túto politiku reflektuje. V týchto dvoch komunikačných sférach, z hľadiska lexikálneho významu pre analyzované jednotky základných, sa tieto jednotky nepoužívali. Na ich používanie totiž neexistovala „komunikačná objednávka", aspoň nie, ak berieme do úvahy situáciu v našej spoločnosti všeobecne, nie okrajovú vrstvu disidentov a ich vzájomnú a inú komunikáciu. Až po novembri 1989, presnejšie po prvých slobodných voľbách v júni 1990, začali byť aktuálne pojmy *opozícia — koalícia* a stúpla aj komunikačná potreba, a tým aj frekvencia dvojslovných a jednoslovných názvov, pomenúvajúcich subjekty tohto vzťahu, teda názvov pomenúvajúcich osoby ako príslušníkov jednej alebo druhej protikladnej strany — nositeľov vlastnosti či vzťahu: „skupina ľudí, ktorá v politickom živote krajiny predstavuje politiku odlišnú od vládnucej" (*opozícia*) alebo „zoskupenie politických strán, ktoré sú vo vláde" (*koalícia*), teda príslušníkov koalície, resp. opozície. Možno aj to, že pojmy *koalícia* a *opozícia* a príslušné označujúce lexémy sa dlho v komunikačných sférach, ktoré boli pre ne základné, nepoužívali a revitalizovali sa až politicko-spoločenskou zmenou, prispelo k tomu, že vzťah koalícia — opozícia sa v mimojazykovej skutočnosti u nás nevníma ešte celkom ako čosi normálne a striedanie politických strán v pozícii opozičného či koaličného člena ako normálna súčasť pluralitného demokratického systému. A azda aj preto naše jazykové spoločenstvo okrem neutrálnych lexikálnych jednotiek, pomenúvajúcich subjekty daného vzťahu tak, že lexikálny význam sa plne prekrýva s pojmovou zložkou (a ňou sa aj vyčerpáva), má komunikačnú potrebu disponovať aj pomenovaniami, v ktorých je na prí-

slušný pojmový obsah navrstvený konotatívny príznak negatívneho hodnotenia a ktoré teda majú aj istý emocionálny, resp. expresívny náboj.

Venujeme napokon (ale nie v poslednom rade) sústredenejšiu pozornosť systémovým a štruktúrnym súradniciam pomenovaní *opozičník, opozícia*. Zaujíma nás tu najmä a) ako sa odvodené slovo *opozičník* svojou slovotvornou štruktúrou začleňuje do radu iných slov, utvorených v slovenčine slovotvornou príponou *-ník;* b) akými paradigmatickými vzťahmi je toto pomenovanie späté s inými jednotkami a aký mikrosystém sa v rámci súčasnej slovenskej slovnej zásoby prostredníctvom týchto paradigmatických vzťahov utvára.

V Slovotvornej sústave slovenčiny (Horecký, 1959) a v ďalších prácach, ktoré sú v rámci lexikologického zamerania venované aj tvoreniu slov — vo vysokoškolskej učebnici Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia (Ondrus — Horecký — Furdík, 1980, s. 95) a v diele Dynamika slovnej zásovy súčasnej slovenčiny (Horecký — Buzássyová — Bosák a kol., 1989, s. 56 n.) —, sa dozvedáme, že pomocou slovotvornej prípony *-ník* sa tvoria názvy osôb od všetkých hlavných slovných druhov. Málo produktívne je tvorenie od slovies (napr. *tlmočník*), živšie je tvorenie od dejových substantív (napr. *rozvratník, náhradník*). Produktívnejšie je tvorenie od substantív označujúcich vec, o ktorú sa príslušná osoba stará (napr. *lesník, skladník*); produktívne je aj tvorenie názvov označujúcich osoby ako nositeľov vlastností, odvodených akoby od prídavných mien, ktorých základom je v skutočnosti podstatné meno (napr. *hriešnik, výmyselník*). V starších obdobiach vývinu spisovného jazyka sa prípona *-ník* pri tvorení názvov osôb celkovo využívala viac ako v súčasnosti. Pomenovanie *opozičník* sa svojou slovotvornou štruktúrou priraďuje do skupiny odvodených slov, spomínanej na poslednom mieste. Vo výkladovej parafráze jeho slovotvorného (ale aj lexikálneho) významu používame substantívum *opozícia*, porov. slovníkový výklad „kto je v opozícii", motivujúcim slovom je substantívum *opozícia*. Ako sme však už spomenuli v prvej časti nášho príspevku, forma aj význam slova *opozičník* pripúšťa aj možnosť odvodzovania od adjektíva *opozičný*. Táto motivácia a tento spôsob odvodzovania skôr predpokladá univerbizáciu ako bezprostredný slovotvorný proces, ktorý vedie k vzniku pomenovania *opozičník* (zo spojenia *opozičný politik, opozičný poslanec*). Podvojná motivácia adjektívom aj substantívom, ktoré je slovotvorným základom vzťahového adjektíva, nie je ničím výnimočným, jej možnosť sa predpokladá aj v citovanej literatúre.

O možnej štylistickej príznakovosti substantív tvorených slovotvornou príponou *-ník* je po prvýkrát zmienka až v diele Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny (1989, s. 56, 57). Konštatuje sa tu, že z hľadiska štylistického zaradenia pri názvoch sledovaného typu rozhodujúcu úlohu hrá základové slovo. Ak je ním štylisticky príznakové slovo, aj názov, odvodený od neho, nesie rovnaký štylistický príznak (obyčajne expresívny, resp. pejoratívny). V súlade s týmto zovšeobec-

jeniom je napr. slovníkové štylistické hodnotenie slov, ako *šibeničník* (má v SSJ kvalifikátor *hovor. expr.*), *pekelník* (*pren. expr.*), keď sa používa v prenesenom význame ako nadávka, či *šikovník* v pejoratívnom význame „prefíkaný človek" (v SSJ a v KSSJ sa tieto slová hodnotia rovnako). Na druhej strane ak slová, ako *korupčník, falošník, rozkolník, úlisník, zlomyseľník, zištník*, sú v našich slovníkoch uvedené bez štylistického kvalifikátora (prekvapujúco a izolovane má v SSJ kvalifikátor *expr.* iba substantívum *atentátnik*), znamená to, že na osvetlenie toho treba, nazdávame sa, okrem štylistickej príznakovosti a nepríznakovosti základového slova brať do úvahy aj aspekt hodnotenia a existenciu hodnotiaceho komponentu, spätého s rozlišovaním intelektuálno-hodnotiacich slov a emotívno-hodnotiacich slov, ktoré do slovenskej jazykovedy v nadväznosti na niektorých bádateľov v zahraničí zaviedol J. Dolník (1988). K intelektuálno-hodnotiacim slovám (chápaným značne široko) zaraďuje J. Dolník aj slová, s ktorými je záväzne späté kladné alebo záporné hodnotenie, pričom vo výklade ich významu hodnotiaci komponent nie je vyjadrený, je zložkou denotačného (vecného), ale nie signifikatívneho (pojmového) významu. Na základe toho, či hodnotiaci komponent je zložkou denotačnej alebo signifikatívnej zložky významu, J. Dolník rozlišuje denotačné a signifikatívne hodnotiace slová. Ak uvážime, že slová, ako *šibeničník, pekelník*, by sme zaradili medzi emotívno-hodnotiace slová, kým pomenovania *zlomyseľník, rozkolník* patria do skupiny intelektuálno-hodnotiacich slov, skúmané pomenovanie *opozičník* sa nám z hľadiska hodnotiaceho aspektu, ktorý spomína J. Dolník, javí ako nie celkom jednoznačne zaraditeľné. Rozdielne hodnotenie štylistického zaradenia tohto pomenovania v SSJ a v KSSJ možno podľa nášho názoru vysvetliť touto nejednoznačnosťou. Pomenovanie *opozičník* podobne aj lexikálne jednotky *korupčník, zlomyseľník* hodnotí SSJ ako neutrálne slová pravdepodobne na základe toho, že aj ich základové slovo je neutrálne. S využitím poznatkov o hodnotení a hodnotiacich slovách (porov. Dolník, 1988) možno doložiť, že tieto slová vo svojom význame implicitne obsahujú negatívny hodnotiaci komponent, ale ten je zložkou ich vecného (denotačného), nie pojmového (signifikatívneho) významu.

V štylistickom hodnotení slova *opozičník* v KSSJ *obyč. pejor.* vidíme odraz toho, že pomenovanie *opozičník* možno ako výsledok univerbizácie usúvzťažniť s dvojslovným, do istej miery lexikalizovaným spojením *opozičný politik (poslanec)*, ktoré v tejto protikladnej dvojici vystupuje ako neutrálne, štylisticky bezpríznakové pomenovanie. Pomenovanie *opozičník* je tu príznakovým členom, pričom táto príznakovosť (zvyčajne negatívny hodnotiaci komponent, pejoratívnosť) má aj jazykové vyjadrenie, keďže vyplýva zo súvzťažnosti jednoslovného pomenovania s iným (dvojslovným) pomenovaním v systéme.

Štylistickú príznakovosť pomenovania *opozičník* v dvojici *opozičník — opozícia* nepriamo potvrdzujú a podporujú pomery v dvojici slov *koaličník — koalícia*, s kto-

rými je skúmaná dvojica slov spätá v systéme slovnej zásoby paradigmatickým vzťahom antonymie. Pomenovanie *koaličník* tvorí so slovom *opozičník* antonymnú dvojicu štylisticky príznakových slov na rozdiel od antonymnej dvojice *koalícia — opozícia* ako štylisticky neutrálnych slov; porov. nasledujúce príklady, ktoré ilustrujú štylistickú príznakovosť v spomenutej antonymnej dvojici pomenovaní:

Široká vládna *koalícia*...tento súboj prehrala. Lahtikárskym prístupom k ustavičnej povinnosti hľadať pre všetkých stabilných a podporných *koaličníkov* prijateľné riešenie vystavila hrozbe aj svoj krátky dovolebný mandát vládnutia. (Národná obroda, 6. 6. 1994; komentár) — Ide o dôkaz slabosti a vzájomnej nedôvery medzi koaličnými stranami, ale i o to, či návrh podporia, alebo nepodporia poslanci maďarskej *koalície*, ktorí sú aj nie sú tichými vládnymi *koaličníkmi*. (Slovenská republika, 17. 6. 1994; komentár)

Z nových slov, zapadajúcich do sémantického okruhu pomenovaní, ktoré sú predmetom našej analýzy, môžeme uviesť takisto štylisticky príznakové pomenovanie, vzniknuté univerbizáciou — lexikálnu jednotku *dočasník* (zo spojenia *člen dočasnej vlády*). V kontexte má funkciu hanlivého pomenovania, resp. pomenovania s nádychom irónie. Z hľadiska formálnej (výrazovej) stránky pôsobivosť výrazu zvyšuje to, že je použité ako súčasť konštrukcie, ktorá je rečníckou figúrou (chiazmus): *Správa z tlače: „Moravčíkovi d o č a s n í c i alebo, ak chcete, d o č a s n í moravčíkovci sa rozhodli rozpredávať štátne podniky za korunu zahraničným investorom...* (Smena, 21. 6. 1994; text prevzatý z týždenníka Zmena č. 237).

Na dokreslenie výkladu o štylistickej príznakovosti pomenovania *opozičník* ešte dodajme, že štylisticky príznakové odvodené názvy osôb so slovotvornou príponou *-ník* ako výsledok univerbizácie alebo jednoduchý derivát nachádzame aj medzi príležitostnými slovami (okazionalizmami) spisovateľov, literárnych kritikov alebo novinárov, napr.

Počúvaj, ty jeden *obyčajník*... (Beňo) — Je [Sebastián] nerozhodný, ústupčivý pred agresivitou rozličných *úspešníkov*. (Sulík) — Ten [Nedeľný zábavník] pripravil niekdajší *„variačník"* Oliver Andrássy. (Nedeľa, 12. 2. 1987; *variačník* — autor a protagonista rozhlasovej relácie nazvanej „Variácie")

Závery. V dvojici lexikálnych jednotiek *opozícia — opozičník* je slovo *opozičník* štylisticky príznakovým pomenovaním. Má príznak expresívnosti, najčastejšie konkretizovaný ako pejoratívnosť. Slovo *opozičník* je príkladom slovotvorne motivovaného slova, ktorého štylistickú príznakovosť neurčuje iba sama slovotvorná štruktúra; s prvkami (vlastnosťami) slova ako jednotky slovotvornej roviny kooperujú súčasne prvky viacerých ďalších rovín: morfologickej, syntagmatickej, nominačnej a textovej.

Pomenovanie *opozičník* má podvojnú substantívno-adjektívnu motiváciu. Pri odvodenosti od adjektíva sa predpokladá, že derivát *opozičník* je výsledkom uni-

verbizácie dvojslovných spojení: *opozičný politik (poslanec)*. Lexéma *opozičník* sa javí ako príznakové pomenovanie práve v porovnaní s dvojslovnými, do istej miery lexikalizovanými spojeniami, ktoré vystupujú v textoch ako neutrálne, bezpríznakové nominácie.

V publicistickej komunikačnej sfére je pomenovanie *opozičník* vhodným vyjadrovacím prostriedkom v takých žánroch publicistických textov, v ktorých sa uplatňujú subjektívne postoje podávateľa textu (napr. zámer vyjadriť negatívny hodnotiaci postoj k denotovanej skutočnosti, zámer vyjadriť sa ironicky, expresívne, s pojoratívnym nábojom a pod.).

Predpokladáme, že na existenciu mikrosystému daného paradigmatickými vzťahmi antonymných dvojíc *koalícia — opozicia, koaličník — opozičník* v systéme súčasnej slovenskej slovnej zásoby vplývalo aj to, že pojmy *opozícia — koalícia* i názvy subjektov tohto vzťahu sa najmenej dvadsať rokov nepoužívali v komunikačnej sfére aktuálnej súčasnej politiky štátu a v komunikačnej sfére prostriedkov masovej informácie, ktorá reflektuje túto politiku, teda v komunikačných sférach z hľadiska lexikálneho významu pre analyzované jednotky základných.

Aj keď sa oprávnene predpokladá, že zvýšeným výskytom sa expresivita stiera, nazdávame sa, že túto skúsenosť nemožno aplikovať na pomenovanie *opozičník* a na základe dnešnej revitalizácie a súčasného zvýšenia frekventovanosti tohto slova prognózovať skoré zotretie štylistickej príznakovosti. Pomenovanie *opozičník* má vo frekvenčnom a retrográdnom slovníku slovenčiny (Mistrík, 1969; 1976) relatívnu frekvenciu 1, ktorá je teoretickou hodnotou, udeľovanou relatívne zriedkavejším slovám (na porovnanie — najvyššiu relatívnu frekvenciu z názvov osôb na *-ník* majú lexémy *pracovník* 33, *úradník* 18, *odborník* 17; z názvov nositeľov vlastnosti porov. *zlomyseľník* 2). Štylistickú príznakovosť pomenovania *opozičník* totiž okrem slovotvornej štruktúry udržiavajú a podporujú aj paradigmatické systémové vzťahy k rovnako príznakovému antonymu, ako aj komunikačná výhoda, že hovoriaci disponuje štylisticky príznakovým aj neutrálnym označením toho istého denotátu. Preto je, nazdávame sa, oprávnená prognóza, že ani zvýšenou frekvenciou používania sa štylistická príznakovosť pomenovania *opozičník* nezotrie, možno jej predpovedať dlhšiu budúcnosť.

Literatúra

BOSÁK, J.: Skúmanie jazyka ako sociálno-komunikačného systému. In: Dynamické tendencie v jazykovej komunikácii. Red. J. Bosák. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1990, s. 75—84.

BUZÁSSYOVÁ, K.: Vyjadrovanie hromadnosti (kolektívnosti) v dnešnej slovenčine. Kultúra slova, *15*, 1981, s. 18—22.

BUZÁSSYOVÁ, K.: Aspekty vzťahu slovotvorby a textu. In: Text a kontext. Red. F. Ruščák. Prešov, Pedagogická fakulta UPJŠ v Košiciach 1993, s. 23—33.

DOLNÍK, J.: Hodnotenie a hodnotiace slová. Kultúra slova, *21*, 1988, s. 35—42.

HORECKÝ, J.: Slovotvorná sústava slovenčiny. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959. 218 s.

HORECKÝ, J. — BUZÁSSYOVÁ, K. — BOSÁK, J. a kol.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava, Veda 1989. 436 s.

Krátky slovník slovenského jazyka. 1. vyd. Red. J. Kačala — M. Pisárčiková. Bratislava, Veda 1987.

MISTRÍK, J.: Frekvencia slov v slovenčine. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969. 728 s.

MISTRÍK, J.: Retrográdny slovník slovenčiny. Bratislava, Univerzita Komenského 1976. 735 s.

ONDRUS, P. — HORECKÝ, J. — FURDÍK, J.: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980. 232 s.

Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6 zv.

Tvoření slov v češtine. 2. Odvozování podstatných jmen. Red. F. Daneš, M. Dokulil, J. Kuchař. Praha, Academia 1967. 780 s.

Veľký slovensko-ruský slovník. Zv. 2. L—O. Red. E. Sekaninová et al. Bratislava, Veda 1982.

Jolana Nižníková — Miloslava Sokolová

VALENČNÝ SLOVNÍK SLOVENSKÝCH SLOVIES

V roku 1993 sme na katedre slovenského jazyka a literatúry FF UPJŠ Grantovej agentúre pre vedu predložili návrh na grantovú úlohu *Výskum morfematickej a valenčnej štruktúry lexikálnych jednotiek v slovenčine*. Tento návrh bol prijatý pozitívne, preto v rámci grantovej úlohy vznikajú na Filozofickej fakulte v Prešove UPJŠ v Košiciach dve lexikografické práce: morfematický slovník a valenčný slovník slovenských slovies.

Teoreticko-metodologické východiská spracovania valenčného slovníka tvoria jednak valenčná teória, pravda, nie v pôvodnom monistickom a príliš úzkom Tésnièrovom chápaní, ale tak, ako ju rozpracoval celý rad jeho pokračovateľov, predovšetkým G. Helbig, W. Schenkel, H. Schumacher a iní, jednak sémantická klasifikácia slovenských slovies, ktorú spracovala M. Sokolová (1993). Využívame pritom aj skúsenosti autorov Krátkeho slovníka slovenského jazyka (KSSJ, 1989), českú teóriu vetných vzorcov (Daneš — Hlavsa a kol., 1981) a dostupné nemecké, poľské, ruské a bulharské valenčné slovníky. Pri sémantickej charakteristike slovesných participantov používame jednak existujúce tradičné termíny, jednak aplikujeme niektoré termíny z počítačového modelu E. Páleša (1994), pravda, v zjednodušenej podobe.

Valenčná teória od svojho vzniku, teda od čias L. Tesnièra prešla mnohými kritickými hodnoteniami, prepracovaniami i doplneniami. Nebudeme tu podávať celý jej vývoj, pretože bol podrobne spracovaný vo viacerých dostupných prácach (porov. napr. Kačala, 1989; Sokolová, 1993; Daneš — Hlavsa a kol., 1981

a mnohé ďalšie). Sústredíme sa preto iba na výklad nášho chápania valencie a jej vzťahu k intencii (intenčnej hodnote slovesa) a na sporné otázky, ktoré sa v tejto súvislosti otvárajú.

Valenciu chápeme ako schopnosť slovesa (príp. aj iného slova) viazať na seba istý počet ďalších jazykových jednotiek (doplnení, participantov) a určovať ich tvarové a významové vlastnosti. Slovesné doplnenia môžu byť obligátne (ktoré sú pre významovú a gramatickú úplnosť vetnej konštrukcie nevyhnutné), potenciálne (ktoré za istých podmienok nemusia byť realizované, ale z hľadiska vetnej štruktúry sú konštitutívne) a fakultatívne čiže voľné, ktoré sú nevalenčné (PU, D). Súčasťou valenčnej štruktúry slovesa sú teda iba prvé dva typy doplnení — obligátne a potenciálne.

Vzhľadom na to, že valencia úzko súvisí so sémantikou slovesa, pri sémantickej charakteristike slovies budeme pracovať so štyrmi základnými sémantickými príznakmi: akčnosť (A), dynamickosť (D), mutačnosť (M), rozčlenenosť (R) a relačnosť (Re). Na tomto základe možno všetky plnovýznamové slovesá rozčleniť na akčné (činnostné), ktoré odpovedajú na otázku *čo robí ľavovalenčný paricipant*, procesné, odpovedajúce na otázku *čo sa deje, stalo, stane s ľavovalenčným participantom*, a statické, ktoré odpovedajú na otázku *kde je, aký je, čí je, v akom vzťahu je ľavovalenčný participant*. Pravda, mnohovýznamovosť slovies spôsobuje, že v rámci jednej slovesnej lexémy sa môžu vyskytovať lexie s rozdielnymi typmi významov, napr. *Mládež v autobuse sedí, a starí musia stáť.* — Čo robí mládež? Sloveso *sedí* má v tomto prípade akčný význam. *Šaty mi sedia dobre.* — Aké sú šaty? Sloveso *sedia* je v tomto prípade statické. Rozdielna sémantická náplň uvedených typov slovies a odlišný vzťah medzi slovesom a jeho ľavovalenčným participantom si vyžadujú aj odlišné typy týchto participantov: ľavovalenčným participantom pri akčných slovesách je agens — aktívna entita, vykonávajúca činnosť pomenovanú slovesom, pri procesných slovesách ide o nositeľa dynamického procesu (procesuál) a pri statických slovesách je ľavovalenčným doplnením nositeľ statického stavu — statuál.

Heslo vo valenčnom slovníku bude obsahovať: sémantickú štruktúru slovesa, zoznam všetkých lexií, usporiadaný podľa zásad uvádzať na začiatku lexie, opakujúce sa pri vidových dvojiciach a synonymách, na konci neopakujúce sa lexie a podľa postupnosti plnovýznamové akčné, procesné, statické, neplnovýznamové modifikáty (modálne, fázové, limitné) a operátory (sponové a kategoriálne). (Je problematické, či uvádzať osobitne druhý člen vidovej dvojice, ak uvážime, že pri perfektivizácii sa zvyčajne nemení valenčná štruktúra, ale pri imperfektivizácii sa dopĺňa o determinant.)

Každá lexia bude obsahovať valenčnú štruktúru, gramatickú a sémantickú charakteristiku participantov, exemplifikáciu valenčnej štruktúry, synonymá, derivované štruktúry, príp. aj frazeologické spojenia, v ktorých sa sloveso v danom význame uplatňuje, napr.:

HOVORIŤ

hovoriť 1 rečou oznamovať niečo niekomu
a) nesujetovo
b) diktálne-sujetovo
c) pseudosujetovo
d) sujetovo
hovoriť 2 vyslovovať svoju mienku
hovoriť 3 pomenovať, volať, nazývať
hovoriť 4 vyjadrovať rečou
hovoriť 5 používať nejaký jazyk
hovoriť 6 byť s niekým v rečovom kontakte
hovoriť 7 mať prejav (na verejnosti, do mikrofónu)
hovoriť 8 prejavovať inak než rečou
hovoriť 9 vyjadrovať myšlienky rečou — uzuálne, habituálne

***hovoriť 1 a* rečou oznamovať niečo niekomu nesujetovo, diktálne**
SŠ: +A, +D, +R, +Re, (+)M
SYN: povedať, vravieť, riecť, rozprávať
VS: /Sn/ — VF — VV že, aby, či, kto/PR/Sa — (Sd)
Sn:
ten, kto je schopný vyjadrovať myšlienky rečou: AG edi [HUM/INŠT]
Sa:
to, čo je obsahom vyjadrenia rečou: DIKT [-HUM/priama reč — PR]
Sd:
ten, komu sa oznamuje: ADR [+HUM/INŠT]
VV ako diktum: že, aby, či, kto, čo, ako, kde, kam, prečo

/Jano/ hovoril, aby sme prišli.
Hovoril, že sa nemáme znepokojovať.
„Príďte radšej večer," hovoril (nám) Jano.
Hovoril (mu) to.

TRANSF:
I. a) VS: /Sn//SVV že/ — VF pas refl
Hovorí sa, že nepríde.
To sa predsa nehovorí nahlas! (nemá sa to hovoriť)
Reči sa hovoria, chlieb sa je.
Hovorí sa: „Ďakujem."
I. c) (Sn) — VF pas refl — Adv Mod — (Sd)
(Tebe) sa to ľahko hovorí.

***hovoriť 1 b* rečou oznamovať niečo niekomu diktálne-sujetovo**
SŠ: +A, +D, +R, +Re, (+)M
SYN: povedať, vravieť, riecť, hovorievať
VS: /Sn/ — VF — o Sl — (Sd) — že VV/Sa
Sn:
ten, kto je schopný vyjadrovať myšlienky rečou: AG edi [+HUM]

Sa:
to, čo je obsahom vyjadrenia rečou: DIKT [-HUM]
o Sl:
to, o čom sa hovorí: SUJET [BO]
Sd:
ten, komu sa oznamuje: ADR [+HUM]
VV: že, aby, či, kto, čo, ako, kde, kam, prečo, kedy

Často (jej) o nás hovoril, že sme ho sklamali.
Hovoril (im) o nás samé nepravdy.

TRANSF:
I. a)
VS: /Sn/SVV že/ — VF pas refl
Hovorilo sa o nich, že sú nespoľahliví.
I. d) VF refl impers — Adv Mod — (Sd/ADV Loc)
Tebe sa o tom ľahko hovorí, keď to nemusíš urobiť! — dispoz. konštr.
II. (? sš.) *Bolo o tom hovorené často a všade.*

hovoriť 1 c **rečou oznamovať niečo niekomu pseudosujetovo**
SŠ: +A, +D, +R, +Re, (+)M
SYN: povedať
VS: /Sn/ — VF — (Sd) — o tom, že VV
Sn:
ten, kto je schopný vyjadrovať myšlienky rečou: AG edi [+HUM]
o Sl:
to, čo sa hovorí: DIKT — Pron + VV
Sd:
ten, komu sa oznamuje: ADR [+HUM]
VV: že, aby, či, kto, čo, ako, kde, kam, prečo

Niekedy mu hovoril aj o tom, kde sa stretávajú.

TRANSF:
I. b) VS: VF impers refl — o tom, Con
Hovorilo sa o tom, čo bude zajtra.

hovoriť 1 d **rečou oznamovať o niečom niekomu sujetovo**
SŠ: +A, +D, +R, +Re, -M
SYN: hovorievať, rozprávať
VS: /Sn/ — VF — (s Si/Sd) — p S
Sn:
ten, kto je schopný vyjadrovať myšlienky rečou: AG edi [+HUM]
p Sl:
to, o čom sa hovorí: SUJ [BO]
p: o, k, na
Sd/pS:
ten, komu sa oznamuje: [ADR]
p: s

/Dekan/ hovoril (vedúcemu/s vedúcim) o katedre.

TRANSF:
I. b) VS: VF impers refl — p S
Hovorí sa o katedre.

***hovoriť 2* vyslovovať svoju mienku**
SŠ: +A, +D, +R,+ Re, -M
SYN: povedať, vravieť, riecť
VS: /Sn/ — VF — Sa — na Sa — (Sd)
Sn:
ten, kto je schopný vyjadrovať mienku rečou: AG edi [+HUM/INŠT]
Sa:
to, čo je obsahom vyjadrenia rečou: DIKTUM — zvyčajne Pron
na Sa:
to, na čo sa vyjadruje mienka [BO]
Sd:
ten, komu sa oznamuje: ADR [+HUM]

Čo (mu) na to hovoria?
Zvyčajne na to nehovoril nič.

TRANSF:
I. a) VS: Sn — VF pas refl — na Sa
Na to sa predsa nehovorí nič! (nemá sa to hovoriť)

***hovoriť 3* nazývať, pomenovať, volať**
SŠ: +A, +D, +R, +Re, (+)M
SYN: povedať, vravieť, hovorievať, nazývať
VS: /Sn/ — VF — Sd — Sn/ADVM/inf
Sn:
ten, kto je schopný pomenovať niekoho rečou: AG edi [+HUM]
Sn:
to, čo je obsahom vyjadrenia rečou — pomenovanie, prezývka: DIKT
Sd: ten, kto je nositeľom pomenovania: [BO]

Hovorili mu čaptoš.
Nehovorili mu inak než čaptoš.
Tomu hovoríš stáť na vlastných nohách?

TRANSF:
I. b) VF refl impers — ADV Mod — Sdat
Tak sa mu hovorilo!
Tomu sa hovorí stáť na vlastných nohách.

***hovoriť 4* vyjadrovať myšlienky rečou** — aktuálne
SŠ: +A, +D, +R, -Re, -M
SYN: vravieť, rozprávať

VS: /Sn/ — VF — (Adv)
Sn:
ten, kto je schopný vyjadrovať myšlienky rečou: AG edi [+HUM]
Adv Mod (rád, presvedčivo, nahlas)

Práve hovorí učiteľ.

TRSANSF: 0

***hovoriť 5* používať, ovládať nejaký jazyk** (bž) —
SŠ: +A, +D, +R, +Re, -M
SYN: rozprávať
VS: /Sn/ — VF — Adv/Si
Sn:
ten, kto je schopný vyjadrovať myšlienky rečou v nejakom jazyku: AG edi [+HUM]
Adv/Si:
pomenovanie jazyka

Hovoria po anglicky a po nemecky/viacerými jazykmi.

TRANSF:
I. b) VS: VF impers refl — Adv/Si — ADV loc
Hovorí sa tam po anglicky.

***hovoriť 6* byť s niekým v rečovom kontakte**
SŠ: +A, +D, +R, +Re, -M
SYN: rozprávať sa
VS: a) /Sn/ — VF — s Si — (o Sl)
b) /Sn pl/ — VF pl — spolu — (o Sl)
Sn:
ten, kto je schopný vyjadrovať myšlienky rečou: AG edi [+HUM]
o Sl:
to, o čom sa hovorí: SUJ [BO]
s Si:
ten, komu sa oznamuje: ADR

Hovorila som s ním (o tom).
Hovorili sme spolu.

TRANSF: 0

***hovoriť 7* mať prejav**
SŠ: +A, +D, +R, +Re, -M
SYN: rečniť, rozprávať
VS: /Sn/ — [VF — p S]
Sn:
ten, kto je schopný rečniť: AG edi [+HUM]
p S:

lokácia prejavu

Často hovorí na verejnosti/pred publikom.

TRANSF: 0

***hovoriť 8* prejavovať inak než rečou**
SŠ: -A, (+)D, +R, +Re, -M
SYN: prezrádzať, svedčiť
VS: Sn — VF — za Sa/o S l
Sn:
to, čo svedčí, prezrádza niečo na niekoho ANT [-HUM]
za Sa: PROC/REL [BO]

Za neho hovoria činy.
Fakty hovoria o niečom inom.

TRANSF: 0

***hovoriť 9* vyjadrovať myšlienky rečou** — uzuálne, habituálne
SŠ: -A, -D, +R, -Re, -M
SYN: vravieť, rozprávať
VS: /Sn/ — VF — (Adv)
Sn:
ten, kto je schopný vyjadrovať myšlienky rečou: STAT [+HUM]
Adv Mod (rád, presvedčivo, nahlas)

Hovorí zvyčajne rád/nahlas/presvedčivo.
Dieťa (už) hovorí.

TRSANSF: 0

POZN: *h. ako kniha, z cesty, k veci, h. z neho alkohol, to mi nič nehovorí.* Partikulizovaná výpoveď ako vsuvka: — *ako sa hovorí — ako hovorím — tak povediac.*

POVEDAŤ

povedať 1 rečou oznamovať niečo niekomu
a) nesujetovo
b) diktálne-sujetovo
c) pseudosujetovo
povedať 2 vyslovovať svoju mienku
povedať 3 pomenovať, volať
povedať 4 prezradiť, žalovať
povedať 5 určiť, stanoviť cenu

povedať si rozhodnúť sa

***povedať 1 a* rečou oznamovať niečo niekomu nesujetovo, diktálne**

SŠ: +A, +D, +R, +Re, +M
SYN: hovoriť, vravieť, riecť, rozprávať — uvádza priamu reč
VS: /Sn/ — VF — VV že, aby, či, kto/inf/PR/Sa — (Sd)
Sn:
ten, kto je schopný vyjadrovať myšlienky rečou: AG edi [HUM/INŠT]
Sa:
to, čo je obsahom vyjadrenia rečou: DIKT [-HUM/priama reč — PR]
Sd:
ten, komu sa oznamuje: ADR [+HUM/INŠT]
VV ako diktum: že, aby, či, kto, čo, ako, kde, kam, prečo

Povedal, že nepríde.
Povedal mi, aby som prišla/prísť.
„Neviem", povedal, „či tam pôjdem".
Povedal (mu) to.

TRANSF:
I. a) VS: /Sn/VV že — VF pas refl
Povedalo sa, že sa mu to neumožní.
Všetko sa už povedalo.
I. b) VF pas refl impers — o Sl
Veľa sa už o tom povedalo.
I. c) VF refl pers — Adv Mod — (Sd/ADV Loc)
Ľahko sa to povie, ťažšie spraví!
II. VS: /Sn/VV čo — VF pas part — (Si)
Všetko, čo bolo na túto tému povedané, ju zaujímalo.
Bolo už povedané — Michalom Novákom — čo sa má urobiť.

***povedať 1 b* rečou oznamovať niečo niekomu diktálne-sujetovo**
SŠ: +A, +D, +R, +Re, +M
SYN: hovoriť, riecť, rozprávať
VS: /Sn/ — VF — o Sl — (Sd) — že VV/Sa
Sn:
ten, kto je schopný vyjadrovať myšlienky rečou: AG edi [+HUM]
Sa:
to, čo je obsahom vyjadrenia rečou: DIKT [-HUM]
o Sl:
to, o čom sa hovorí: SUJ [BO]
Sd:
ten, komu sa oznamuje: ADR [+HUM]
VV: že, aby, či, kto, čo, ako, kde, kam, prečo, kedy

Povedal (jej) o nás, že sme ho sklamali.
Povedal (mi) o celej veci len zopár slov.

TRANSF
I. a) VS: /Sn/VV že — VF pas refl
Povedalo sa o tom len zopár slov.

I. b) VF pas refl impers — o Sl
Veľa sa už o tom povedalo.

povedať 1 c **rečou oznamovať niečo niekomu pseudosujetovo**
SŠ: +A, +D, +R, +Re, +M
SYN: hovoriť
VS: /Sn/ — VF — Sd — o tom, že VV
Sn:
ten, kto je schopný vyjadrovať myšlienky rečou: AG edi [+HUM]
o Sl:
to, čo sa hovorí: DIKT — Pron + VV
Sd:
ten, komu sa oznamuje: ADR [+HUM]
VV: že, aby, či, kto, čo, ako, kde, kam, prečo

Povedal mu o tom, že skoro odíde.
Povedal mu o tom, kde sa stretávajú.
Povedal mu o mieste stretnutia.

TRANSF:
I. b) VF pas refl impers — o Sl
Veľa sa už o tom, kde sa stretávajú, povedalo.

povedať 2 **vyslovovať svoju mienku, postoj**
SŠ: +A, +D, +R, +Re, +M
SYN: hovoriť, vravieť, riecť
VS: /Sn/ — VF — Sa — na Sa — (Sd)
Sn:
ten, kto je schopný vyjadrovať mienku rečou: AG edi [+HUM/INŠT]
Sa:
to, čo je obsahom vyjadrenia rečou: DIKTUM — zvyčajne Pron
na Sa:
to, na čo sa vyjadruje mienka: SUJ [BO]
Sd:
ten, komu sa oznamuje: ADR [+HUM]

Nepovedal (mu) na to nič.

TRANSF:
I. a) VS: /Sn/VV že — VF pas refl
Nepovedalo sa na to nakoniec nič.

povedať 3 **pomenovať, nazvať**
SŠ: +A, +D, +R, +Re, +M
SYN: hovoriť, vravieť, nazvať
VS: /Sn/ — VF — Sd — ADVM
Sn:
ten, kto je schopný pomenovať niekoho rečou: AG edi [+HUM]

ADV než Sn:
to, čo je obsahom vyjadrenia rečou — pomenovanie, prezývka: DIKT
Sd: ten, kto je nositeľom pomenovania: ADR [BO]

Nepovedala mu inak než ty pankhart.
Prvý raz mu povedal otec.

TRANSF:
I. b) VF pas refl impers — o Sl
Nepovedalo sa mu inak než pankhart.

povedať 4 **prezradiť, žalovať**
SŠ: +A, +D, +R, +Re, +M
VS: /Sn/ — VF — (Sd) — (na Sa) — že VV/rel VV/Sa
Sn:
ten, kto je schopný žalovať na niekoho rečou: AG edi [+HUM]
Sa:
to, čo je obsahom žaloby, zvyčajne negatívne: DIKT
na Sa/k Sd:
nositeľ zásahu
Sd:
ADR [+HUM]
VV: že, aby, či, kto, čo, ako, kde, kam, prečo

Poviem to (na teba) (pani učiteľke), že si mi roztrhal knihu.

TRANSF:
I. a) VS: /Sn/VV že — VF pas refl
Povie sa to na teba pani učiteľke, že si rozbil okno.

povedať (si) 5 **určiť, stanoviť**
SŠ: +A, +D, +R, +Re, +M
VS: /Sn/ — VF — Sa
Sn:
ten, kto je schopný určiť hodnotu niečoho rečou: AG [+HUM]
Sa:
cena, hodnota (niečoho): DIKT [+ABSTR]

Povedz nejakú cenu.

TRANSF:
I. a) VS: Sn — VF pas refl
Povie sa cena a potom sa handluje.

POVEDAŤ SI 1 **rozhodnúť sa**

SŠ: +A, +D, +R, +Re, +M
VS: (Sn) — VF — že VV

Sn:
ten, kto je schopný vyjadrovať myšlienky rečou: AG edit a ADR [+HUM]
VV: ako DIKT
Con že

Povedal si, že to skúsi.

POZN: *p. na pol úst, cez zuby, posledné slovo, slovo do bitky, len aby sa nepovedalo, pravdu povediac.*

Výstavba hesla. Heslá v slovníku nie sú usporiadané abecedne, ale podľa sémantickej náplne slovies, na základe ktorej vytvárajú isté sémantické skupiny (napr. pohybové, polohové, kreatívne, deštruktívne a iné slovesá). V rámci týchto sémantických skupín sú slovesá usporiadané podľa frekvencie, teda podľa toho, ako často sa príslušné sloveso realizuje v konkrétnom jazykovom prejave. Pri určovaní frekvencie slovies vychádzame z práce J. Mistríka (1969).

Každé heslo obsahuje sloveso v infinitíve, vysádzané veľkými tučnými písmenami. Pod týmto slovesom, ktoré tvorí vlastný názov hesla, sa uvádzajú všetky významy (lexie), očíslované arabskými číslicami, ktoré sa pri danom slovese môžu vyskytnúť. Na prvých miestach sa uvádzajú významy, opakujúce sa pri vidových dvojiciach, resp. pri synonymách, za ne sú zaradené ostatné významy autosémantických podôb slovesa. Nakoniec sa uvádzajú významy neplnovýznamových podôb slovesa. Frazeologizované významy sa uvádzajú na konci v časti Poznámky (POZN).

Ďalej nasleduje spracovanie jednotlivých lexií, jednotlivých významov slovesa. Na začiatku sa uvádza tučnými malými písmenami vysádzaná jednotlivá lexia s príslušným číselným označením a v tom istom riadku sa uvádza aj sémantická interpretácia (význam) parafrázou alebo synonymnými slovesami. Pod označením a vysvetlením významu lexie sa uvádza sémantická štruktúra slovesa v danom význame (SŠ) na základe sémantických príznakov akčnosť (+A), neakčnosť (-A); dynamickosť (+D), statickosť (-D); rozčlenenosť (+R), nerozčlenenosť (-R); mutačnosť (+M), nemutačnosť (-M).

V ďalšom riadku sa uvádzajú synonymné slovesá k slovesnej lexii (SYN).

Základom hesla je valenčná schéma (VS). Každá valenčná schéma obsahuje určitý tvar slovesa (verbum finitum VF) a slovesné participanty, pri ktorých sa uvádza ich základná gramatická a sémantická charakteristika. Z gramatických kategórií sa uvádzajú iba tie, ktoré sú pre valenčnú schému relevantné: S (substantívum), pS (prepozícia + substantívum), Adj (adjektívum), Part (particípium), Num (číslovka), Pron (zámeno), Inf (infinitív). Pád sa uvádza ako index pri slovnodruhovom označení, napr. Sn (substantívum v nominatíve). Ak sa niektorá pozícia pri VF realizuje vedľajšou vetou, uvádza sa to vo valenčnej schéme ako VV, pričom sa uvádzajú aj typické spojky, ktorými sa vedľajšia veta môže pripájať, pri adverbiách sa uvádza aj ich druh (Loc — miesta, Temp — času, Mod — spôsobu, Kauz — príčny).

Obligátne členy valenčnej schémy sa uvádzajú bez zátvoriek, potenciálne sa uvádzajú v okrúhlych zátvorkách. Ľavovalenčný participant (gramatický subjekt) sa uvádza medzi dvoma lomkami, pretože problematika tzv. nevyjadreného subjektu je veľmi špecifická. Podrobne je táto problematika rozobraná v prvej, teoretickej časti valenčného slovníka v kapitole *Slovesné doplnenia.*

Ak niektorá pozícia pri slovese môže byť obsadená viacerými prostriedkami (napr. substantívom, adverbiom, infinitívom, prípadne vedľajšou vetou), všetky možné varianty sa uvádzajú lomkou.

Za valenčnou schémou nasleduje sémantická charakteristika členov valenčnej schémy. Participanty sa parafrázujú a v hranatých zátvorkách sa uvádza ich sémantická rola, ktorá môže byť ďalej charakterizovaná sémantickými príznakmi. Podrobne sú sémantické roly a príznaky participantov spracované v kapitole *Slovesné doplnenia.* Valenčná a sémantická štruktúra sa v ďalších riadkoch exemplifikuje príkladmi z KSSJ (1989) a z dokladového materiálu, ktorý máme k dispozícii. Príklady sú očíslované arabskými číslicami v okrúhlych zátvorkách, aby sa odkazy na ne mohli použiť v teoretických

častiach práce. Príklady sa uvádzajú v zjednodušenej podobe (vynechávajú sa časti viet, ktoré nesúvisia s valenčným potenciálom slovesa, prípadne aj modálne či fázové modifikácie, ktoré pre valenčnú schému nie sú podstatné.

Pod príkladmi sa pod heslom TRANSF uvádzajú valenčné modifikácie a transformáty — odvodené (derivované) štruktúry, ktoré sloveso v danom význame môže vytvárať. Schopnosť tvoriť transformáty a modifikované valenčné štruktúry súvisí so sémantikou slovesa, preto sa uvádza pri každej lexii. Transformáty majú vždy modifikovanú valenčnú schému. Sú rozdelené do skupín I. a, I. b, I. c, II., III. Prvú skupinu tvoria transformáty, teda konštrukčne transformovaná a modifikovaná valencia (I. a). Skupinu I. b tvoria konštrukcie so zvratným pasívom (VF pas refl), skupinu I. c tvorí štruktúra s neosobným zvratným tvarom (VF refl impers). Druhú skupinu tvoria konštrukcie s opisným pasívom (VF pas part), tretiu skupinu tvoria rezultatívne konštrukcie (RK).

Aj pri týchto derivovaných štruktúrach sa uvádzajú príklady, ale už bez číselného označenia v zátvorkách. Heslo je ukončené, keď sú takýmto spôsobom spracované všetky lexie (všetky významy, ktoré sa pri heslovom slovese môžu realizovať).

V závere hesla sú deriváty utvorené od heslového slovesa a v časti poznámky (POZN) sa uvádzajú frazeologické jednotky, v ktorých sa dané sloveso vyskytuje.

Azda najnápadnejším znakom slovenských slovies vo vzťahu k ich valenčnému potenciálu je schopnosť jednotlivých slovies vytvárať celý rad valenčných štruktúr. Táto schopnosť vyplýva z polysémie, ktorá sa pri slovesách uplatňuje v oveľa väčšej miere než pri substantívach. W. Chafe (1974) hovorí v tejto súvislosti o „sémantickej derivácii predikátov", F. Daneš (1971) zase o „rodinách predikátov", ktorých členy sa líšia len sémanticko-syntaktickými klasifikačnými distinktívnymi príznakmi, ale vlastné jadro lexikálneho významu je pri všetkých to isté. Nazdávame sa však, že nie vždy možno hovoriť o tom istom lexikálnom jadre, pretože práve zmeny v lexikálnom význame prinášajú so sebou aj zmeny vo valenčnej štruktúre slovesa. Zdá sa, že všetky doterajšie teórie o členení slovies na predmetové a bezpredmetové, príp. ich zaraďovanie do intenčných typov, sú istým spôsobom relatívne. Vysoká miera polysémie totiž neumožňuje bez kontextu zaradiť sloveso do istej skupiny (napr. slovesá pohybu sa tradične hodnotia ako bezpredmetové, ich bezpredmetovosť však nie je jednoznačná, pretože aj tieto slovesá sa môžu viazať so záväzným predmetovým doplnením: *bežať míľu, tancovať valčík* a pod.).

Osobitným problémom je otázka obligátnosti alebo potenciálnosti ľavovalenčného doplnenia. Najmä vzhľadom na to, že v slovenčine sa gramatický subjekt, ak je ním osobné zámeno, zvyčajne nevyjadruje a konštrukcie s vyjadreným zámenným subjektom sa pociťujú ako príznakové (pričom je takýto subjekt vždy zdôraznený: *Aspoň vy majte rozum, Povedal si to ty, a nie ja*) sa v prácach niektorých autorov objavuje tvrdenie, že ľavovalenčný participant je vždy iba potenciálnym doplnením slovesa (napr. Müllerová, 1988; Daneš, 1971). Nazdávame sa, že termín „neúplné vety", resp. vety s nevyjadreným či zamlčaným subjektom je v týchto prípadoch zavádzajúci. Každé určité sloveso vo funkcii predikátu dvojčlennej vety

má vo svojej gramatickej morféme (syntetickej či analytickej) vyjadrenú gramatickú osobu. Ľavovalenčný participant sa teda vyjadruje vo vetách s vyjadreným gramatickým subjektom vlastne dvojako: lexikálne — substantívom alebo zámenom (príp. aj iným substantivizovaným výrazom) a gramaticky — gramatickou morfémou predikátového slovesa. V súlade so zákonom ekonómie v jazyku sa jazykový význam, ktorý už raz bol vyjadrený, nevyjadruje druhýkrát. Preto sa vety s tzv. nevyjadreným podmetom nepociťujú ako neúplné; gramatický subjekt je v nich vyjadrený implicitne v tvare VF.

Z toho vyplýva, že ľavovalenčný participant sa od všetkých pravovalenčných participantov odlišuje práve tým, že je vždy vyjadrený — aspoň gramaticky, a to aj v tom prípade, ak sa nevyjadrí osobitnou lexémou. Nevyjadrený potenciálny pravovalenčný participant však vo vetnej štruktúre nie je vyjadrený ani gramaticky, ani lexikálne. Rozpor medzi pozíciou ľavovalenčného participanta, ktorá nie je obsadená osobitnou lexémou, ale je vyjadrená gramatickou kategóriou osoby určitého slovesa, riešime kompromisom — gramatický subjekt sa uvádza medzi dvoma lomkami, kým potenciálne participanty slovesa sa uvádzajú v okrúhlych zátvorkách.

Ďalší problém predstavuje jav, ktorý sme pracovne nazvali obligatórne konštrukčné doplnenie slovesa. Ide o participanty vyjadrené zámenom alebo substantívom v datíve v spojeniach *cestovalo sa nám príjemne*, *ľuďom sa tu žije ťažko*, príp. aj *sveter je synovi malý*. V prvých dvoch prípadoch ide o tzv. datív logického subjektu, ktorý v synonymnej dvojčlennej vete plní funkciu gramatického subjektu vety (*Cestovali sme príjemne*, *Ľudia tu žijú ťažko*). Ak sa predmet definuje ako väzobné doplnenie slovesa, príp. adjektíva, pri nepredmetových slovesách typu *cestovať*, *žiť* je problematické hodnotiť datívny participant ako objekt, hoci sa takéto hodnotenie uplatňuje u J. Kačalu (1989) i v prácach českých autorov (napr. Daneš — Hlavsa a kol., 1981). Na druhej strane má takýto datívny participant iba tento jediný možný tvar v datíve, hoci jedným zo znakov neväzobných doplnení je práve variantnosť ich formy. Svojím významom — pretože zužujú rozsah platnosti predikátového príznaku iba na osoby pomenované substantívom/zámenom v datíve (vety typu *Cestovalo sa príjemne*, *Žilo sa tu ťažko* sú gramaticky i sémanticky úplné) — majú bližšie k zreteľovým určeniam než k objektu. Ukazuje sa teda, že bude potrebné prehodnotiť doterajšie chápanie objektu a uvažovať o jeho dvoch možných modifikáciách: 1. o objekte, vyplývajúcom zo sémantiky slovesa, teda o intenčnom objekte a 2. o objekte, ktorý je daný neosobnou konštrukciou, teda o konštrukčnom objekte.

V druhom type datívu (*Sveter je synovi malý*) datív nie je jediným možným tvarom tohto doplnenia (*je malý pre syna/na syna/vzhľadom na synovu veľkosť* a pod.). V sémantickej štruktúre vety vyjadruje obmedzenie platnosti predikátového príznaku. Vety *Sveter je malý* a *Sveter je synovi malý* nie sú realizáciou totož-

nej vetnej schémy, pretože kým v prvom prípade ide o význam „sveter má malé rozmery", v druhom prípade má výpoveď význam „sveter, ktorý má veľké rozmery, môže byť malý" — ale len s ohľadom na osobu, ktorej bol sveter určený. Aj uvedené príklady ukazujú, že problém väzobného a voľného datívu v teoretickej rovine nie je zatiaľ uspokojujúco vyriešený.

Osobitným problémom je aj to, kedy ide iba o uplatnenie substitučných syntaktických pravidiel (*sľúbil nám pomoc/pomôcť/že pomôže*) a kedy tieto valenčné doplnenia (S, Inf, VV) vytvárajú osobitné valenčné schémy. Ukazuje sa, že východiskom sú zmeny v sémantike slovesa, ktoré sú tesne späté so zmenou valenčnej štruktúry.

Aj vzhľadom na uvedené problémy bude potrebné v prvej fáze podrobne vypracovať teoreticko-metodologické východiská, na súbore najfrekventovanejších slovies si overiť štruktúru výstavby hesla a podrobne spracovať problematiku najmä sémantickej klasifikácie slovesných participantov.

Literatúra

DANEŠ, F.: Větné členy obligatórní, potenciální a fakultativní. In: Miscellanea Linguistica. Ostrava 1971, s. 131—138.

DANEŠ, F. — HLAVSA, Z. a kol.: Větné vzorce v češtině. Praha, Academia 1981. 272 s.

HELBIG, G. — SCHENKEL, W.: Wörterbuch der Valenz und Distribution deutscher Verben. Leipzig, VEB Verlag Encyklopädie 1973. 458 s.

CHAFE, W.: Language and consciousness. Language, 1974, č. 50, s. 111—132.

KAČALA, J.: Sloveso a sémantická štruktúra vety. Bratislava, Veda 1989. 250 s.

Krátky slovník slovenského jazyka. 2. vyd. Red. J. Kačala — M. Pisárčiková. Bratislava, Veda 1989. 592 s.

MISTRÍK, J.: Frekvencia slov v slovenčine. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969. 728 s.

MÜLLEROVÁ, O.: Větný rozbor a nové pojetí syntaxe. In: Současný spisovný jazyk. Valenční pojetí skladby ve škole. Antologie článků. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1988, s. 38—50.

PÁLEŠ, E.: Sapfo. Parafrázovač slovenčiny. Počítačový nástroj na modelovanie v jazykovede. Bratislava, Veda 1994. 305 s.

SCHUMACHER, H. a kol.: Verben in Feldern. Valenzwörterbuch zur Syntax und Semantik deutschen Verben. Berlin, New York 1986. 830 s.

SOKOLOVÁ, M.: Sémantika slovesa a slovesný rod. Bratislava, Veda 1993. 112 s.

Ján Kopina

PODOBA A ZAFARBENIE ĽUDSKÉHO HLASU, VÝRAZ A FARBA ĽUDSKÝCH OČÍ V SÚČASNEJ PRÓZE

1. Zafarbenie hlasu, očí patrí k danostiam človeka, ktorými sa ako jednotlivec odlišuje od ostatných ľudí. V odbornej publikácii Základy foniatrie (Kiml, 1978) sa podľa farebných odtienkov ľudský hlas rozdeľuje na: jasný, temný, dyšný, krytý, zastretý, drsný, subtonální — diplofonie, chraptivý, drnčivý, harašivý, sipavý, pískavý, vyhaslý, hyporinofonický, hiperrinofonický, tlačený, patrový, hrdelní, knedlíkový, kovově nebo plechově zabarvený. Pri opise ľudských očí sa ako ich základné farby uvádzajú: zelenkastá, hnedá, tmavohnedá, čierna, bledomodrá a červenkastá (porov. Borovanský a kol., 1988). J. Mistrík (1984) hovorí dokonca o 44 podobách ľudského hlasu a zároveň dodáva, že farba hlasu „je jedinečne schopná prezradiť povahové vlastnosti a momentálne naladenie človeka." I keď medzi farbou očí a letorou človeka neexistuje taká úzka korelácia, predsa vo všeobecnosti sa tvrdí, že z ľudských očí sa dá veľa odpozorovať, vyčítať. V našom príspevku sa to pokúsime demonštrovať na trilógii A. Bednára Za hrsť drobných a románe R. Jašíka Námestie svätej Alžbety.

2. V románe Za hrsť drobných — posunutom do roviny frašky a absurdity — pes Filip zachytáva život rodiny — svorky „šéfa", prírodovedca Jozefa Kamenického, a jeho ženy žurnalistky, „šéfky" Judky Kamenickej, v jej postupnom rozklade, pričom svoje rozprávanie adresuje svojim kolegom psom. V tretej časti trilógie sa pes Filip stáva vládcom na planéte Tryfé a odtiaľ komentuje pomery, ktoré na fiktívnej planéte existujú. Proti týmto malomeštiacky zmýšľajúcim postavám manželov Kamenickovcov stojí v románe vdova Malovcová, prostá dedinská žena, stolár Meluš a babička Kamenická, ľudia s pevnou morálkou a vyhranenou filozofiou.

Pri identifikácii postáv popri ich konaní, zmýšľaní a pod. A. Bednár v kompozičnom pláne trilógie Za hrsť drobných v rozličných obmenách využíva aj zafarbenie ľudského hlasu. Spomedzi jeho jednotlivých podôb sa v románe najčastejšie vyskytuje označenie *maslový hlas*, ktoré autor s jemným ironickým nádychom takmer bez výnimky prisudzuje rozmarnej, vnútorne rozpoltenej postave, „šéfke" Judite Kamenickej. Zo syntaktického hľadiska tvorí výlučne súčasť uvádzacej vety:

„To je ale debilina, Filip — však?" spýtala sa ma príliš *maslovým hlasom*. (I, s. 12) — „Ty si slabý diplomat, Milučký," bolo až ta počuť šéfkin *maslový hlas*, „veľmi slabý, keď ani to nevieš, koľko má tvoja mama peňazí." (I, s. 147) — „Pán doktor," povedala *maslovým hlasom* šéfka, „ale naozaj môžeme porozmýšľať?" (I, s. 214)

Maslový je nielen hlas „šéfky" Judity Kamenickej, ale i jej smiech:

„Ty by si súhlasil, aby sa teraz Paula vydala?" *Usmiala sa* na šéfa *maslovo*, chvíľu počkala. (I, s. 256) — „Aj teba je škoda," zavyl som jemne, pianissimo, „aj teba, šéfka moja maslová — kypela si občas maslovým hnevom, občas *maslovým smiechom*." (II, s. 13) — Tlačenkovými očami pobehala po všetkých okolo stola, *maslovo sa usmiala*, úsmev sa jej zabelel na tvári. (III, s. 214)

Zo ženských postáv v románe Za hrsť drobných sa ešte vyníma pani Hanulíková *chlpatým* hlasom, Marta *kastanetovým*, Eva *mäkkým, hlbokým*, pani Klementová *príjemným* a „šéfka" okrem *maslového* upozorňuje na seba ešte aj *rozochveným chrapľavým* hlasom. Bohatý register hlasových odtieňov — niekedy vybočujúcich z bežnej slovnej zásoby — vyplýva z toho, že autor v rámci absurdizácie skutočnosti (porov. aj Števček, 1986) často siahne v oblasti štýlu po príležitostnom slove — okazionálnom adjektíve, aby dosiahol ozvláštňujúci efekt pri modelácii postáv:

Zdalo sa mi, že pani Hanulíková to mieni ironicky, povedala to *chlpatým hlasom*. (I, s. 46) — „Každý si, pravda, pri takýchto veciach kladie podmienky," pokračovala Marta *kastanetovým hlasom*, ponáhľala sa ešte niečo doložiť... (II, s. 36) — „Ja, áno," povedala *mäkkým, hlbokým hlasom*. (II, s. 36) — „Jedzte a pite!" ponúkla *príjemným hlasom* pani Klementová, na tvári veselá a na hlave takisto biela ako jej muž... (III, s. 336) — „No kto?" spýtala sa šéfka *rozochveným chrapľavým hlasom*. (II, s. 203)

Pri charakteristike ľudského hlasu v prípade mužských protagonistov vyberá autor v románe príznaky tvoriace protipól „jemnejšiemu ženskému svetu", ako je napr. *palicový, drevený, sonórny, ploský, rozmliaždený* hlas a pod.:

„Ty, Marta, ty si myslíš, že my, mama a ja, máme na to deti, aby nám upadli čím ďalej tým viac do neresti, do bahna?" Šéfov *palicový hlas* stíchol. (I, s. 37) — „Kávu?" spýtal sa Viktor *dreveným hlasom*. (II, s. 258) — Úžas a výsmech ma začali dusiť, chystal som sa, že zavrčím a zaštekám *sonórnym hlasom*. (II, s. 189) — Obaja sa zhovárali pološeptom, chvíľami aj pošepky, šéfka *maslovým hlasom*, pán doktor Rapovec *hlasom ploským, rozmliaždeným*... (I, s. 199)

Osobitné postavenie v repertoári pomenovaní hlasových odtienkov v trilógii Za hrsť drobných má kríženie výrazových prostriedkov, označujúcich viaceré zmyslové dojmy — tzv. synestézia:

Bielu tvár mal chvíľu nehybnú, potom povedal *bielym ťahavým mliečno-smotanovým hlasom*: (I, s. 74) — „Dospievam k záveru," *povedal ťahavo smotanovo* Cintľa... (III, s. 12) — V modravom izbennom šere sa pustili do ostrého žltého kriku ovály, štvorce, obdĺžniky, vykríkol i kruh jasnejúcim *žltým hlasom*: „Idiot!" (III, s. 121)

Román A. Bednára Za hrsť drobných, ako to konštatovala literárna kritika, je budovaný kompozične na princípe tajomstva (Plutko, 1986), s čím korešponduje aj neurčitosť, „blufovanie" v štylizácii románových postáv pomocou adjektív, označujúcich zafarbenie ľudského hlasu. Okrem formálne i významovo bezpríznakového 1. stupňa prídavného mena autor tu niekedy používa aj komparatív, vyjadrujúci vyššiu mieru vlastnosti:

„Možno vám, pani Hanulíková, chýba jeho štekot," bránila ma ďalej šéfka *veľmi maslovým hlasom*... (I, s. 46) — Konverzáciu obe dámy začali podopierať *zosilneným hlasom*, pani Hanulíková *chlpatejším* a moja šéfka *maslovejším*, než mávala, tak ja som vybehol na balkón a z búdy doniesol myš. (I, s. 47)

Pre úplnosť je potrebné dodať, že v románe Za hrsť drobných sme sa stretli aj s prípadmi nahradenia priameho pomenovania farby hlasu opisným vyjadrením zrejme preto, aby sa jeho autor vyhol stereotypu v štylizácii:

„Nekrič, Milučký!" povedala šéfka, *maslo jej zvonilo v hlase*. (I, s. 106) — „Nie sú, nemáš pravdu." Šéfke *v hlase zvonilo maslo*. (I, s. 107) — „Ale vymyslela, Milučký," *zazvonila maslom*. (I, s. 107)

3. Kým satirický román A. Bednára Za hrsť drobných je obrazom krízy človeka v súčasnej konzumnej spoločnosti, román R. Jašíka Námestie svätej Alžbety sa tematicky vracia do obdobia 2. svetovej vojny. Tragický osud lásky dvoch mladých ľudí Igora a Evy je zasadený do „hrdzavého" času, s ktorým sa dostávajú do styku všetci — tí, čo podporujú fašizmus, i tí, čo proti nemu bojujú.

Román Námestie svätej Alžbety sa zo štylistickej stránky podľa J. Findru (1971) vyznačuje rozprávačskou subjektivitou, keď spisovateľ R. Jašík vyrovnáva bezmocnosť postihnutých akcentovaním autorského postoja. Prejavuje sa to okrem iného v tom, že autor vie „pristúpiť k postavám cez vecný detail a psychologický postreh" (Rakús, 1982) a cez plnohodnotnú skratku vypovedať veľa o skutočnosti. A týmto detailom, symbolickým motívom je v románe Námestie svätej Alžbety motív očí, ktorý sa v kompozícii Jašíkovho diela často opakuje — má podobu leitmotívu, prostredníctvom ktorého autor pristupuje k stvárneniu postáv, doby a atmosféry „hrdzavého" času.

Dusnú, desivú atmosféru fašizmu a jeho dôsledkov evokujú metaforické združené pomenovania *uplakané, uslzené, vlhké, mútne, rozžialené, mŕtve, vypúlené, rozšírené, zdivočené oči*, ktoré sa spájajú s postavami figurujúcimi v románe ako obete tejto doby:

V tom slnku akoby sa mihotala vyschnutá tvár matky a *uplakané* Evine *oči*. (s. 89) — Netráp sa. Evička! Nedám ťa nikomu, — bradu jej podvihol a priložil svoju tvár k jej *uslzeným očiam*. (s. 34) — Hlavou si pritom pokyvkával a muselo to byť niečo smutného, na čo vtedy myslel, lebo mal *vlhké oči*. (s. 224) — V Maxiho *mútnych očiach* víril strach, lebo zbadal, že nemeckí vojaci si ich povšimli. (s. 113) — *Rozžialené oči* upieral na vzďaľujúcu sa Ernu. (s. 81) — Aj sa mu videlo, že *mŕtve oči* kráľa zvierat ožili a dostali zelenkastú farbu. (s. 81) — *Oči* mal *vypúlené* a ústa nevedeli prerieť slovo. (s. 69) — Igorove *oči* boli *rozšírené od strachu*. (s. 20) — Matka chlapčeka bez čela vrátila sa z prahu smrti. *Zdivočené oči*, vlasy rozpustené. (s. 304)

Expanzivitu rozprávačského postoja v modelovaní postáv signalizujú prívlastky substantíva *oči* raz s pozitívnym (*prekrásne, hlboké, živé, múdre, nežné, láskavé oči*), inokedy s negatívnym významovým odtienkom (*lačné, žiadostivé, chlad-*

né, hadie, vodnaté, temné oči) — podľa toho, o aké postavy ide (Igor, Eva, Samko, Maxi — Dodo, Perla, Flórik, Haso a pod.):

Igor je šťastný, keď zazrie radosť v jej *hlbokých a prekrásnych očiach*, zdedených po otcovi. (s. 220) — Pohyb mŕtvol. Keby aspoň *živých očí* nemali! (s. 285) — A kôň pozeral naň *veľkými múdrymi očami*... (s. 238) — Tie *oči* pichali a vyháňali Igora z domu. Kedysi *nežné, láskavé*. (s. 38)

Na Dodovej tvári sa odohrávali veľké premeny. To sa mu krivila a *lačné oči* bláznivo vystupovali z jamôk... (s. 11) — Fiedlerove *oči* sú *žiadostivé*. (s. 266) — Boli *chladné*, niečím pripomínali plachetnicu. Také *oči* nemohli ľúbiť. (s. 47) — Žena s *hadími očami* spí a usmieva sa. (s. 89) — Nespozorovali ste u neho nič, nič takého zvláštneho? — tajomník mal *vodnaté oči*. (s. 156) — Perla uprela *temné oči* na mládenca s jazvou a usmiala sa. (s. 20)

Súčasťou ideolektu autora je aj prirovnanie paralelou, ktorým sa sleduje zdôraznenie zobrazovaných vlastností očí:

Čierne duše vlkov! Ich *oči čierne*... (s. 282) — *Modré* sú *oči*, modrý je roztok skalice, ale sfarbenie dozretých sliviek je z modrých najmodrejšie... (s. 152) — *Oči ako noc*, ako pozadie na starom obraze, *čierne*... (s. 71)

Symbol očí sa v románe R. Jašíka Námestie svätej Alžbety objavuje nielen v spojení s prívlastkom, ale aj v personifikovanej podobe v spojení so slovesom:

Áno, áno, som krátkozraký. *Oči* mi *vypovedali*. (s. 246) — Tam v kúte, v ovčinci vzdoru nebolo, len *oči* akoby boli *ponížene škamrali*. (s. 250) — Tie *oči pichali a vyháňali* Igora z domu. (s. 38). — Ďakujem ti, Otče, že si mi poskytol večeru v rodičovskom dome, — *oči* už *nemôžu plakať*. (s. 322)

4. Celý predchádzajúci rozbor využívania podôb zafarbenia ľudského hlasu v Bednárovom románe Za hrsť drobných a výrazu a farieb očí v Jašíkovom románe Námestie svätej Alžbety nám umožňuje vysloviť niekoľko zovšeobecňujúcich záverov.

4.1. A. Bednár v trilógii Za hrsť drobných na označenie rôznych hlasových odtienkov v kompozičnom stvárnení postáv popri prívlastkoch z bežnej sféry jazykového vyjadrenia (*sonórny, príjemný, chrapľavý hlas* a pod.) vyberá najmä okazionálne adjektíva, t. j. príležitostné slová, ktoré vznikli „príležitostne v momente reči, v jedinečnom kontexte ako produkty individuálneho použitia" (Horecký — Buzássyová — Bosák a kol., 1989), napr. *chlpatý, palicový, maslový hlas* a pod., čo korešponduje viac s fantazijným ako realistickým ladením tohto diela. U R. Jašíka je to naopak, v zhode s realistickým kompozičným pôdorysom románu Námestie svätej Alžbety prevažujú v ňom zaužívané adjektíva, označujúce sémantické diferencie vlastností slova *oči*, napr.: *živé, láskavé, uplakané oči* a pod.

4.2. Pohyb v tvorení nových výrazových prostriedkov, resp. v preskupovaní už hotových jazykových jednotiek v prípade spojení adjektívum + ľudský hlas, adjektívum + ľudské oči v diele A. Bednára Za hrsť drobných a R. Jašíka Námestie

svätej Alžbety potvrdzuje, že umelecký štýl pôsobí ako regulujúci činiteľ, vyrovnávajúci jednostrannosť spôsobenú centrálnym postavením publicistického a náučno-popularizačného štýlu.

4.3. Vysúvanie vecí, ich vlastností — v našom prípade ľudského hlasu, ľudských očí — na základe ich nápadnosti je zdrojom markantnosti výrazu a signalizuje „zvýšené uplatnenie subjektívnej účasti na povedanom" (Miko, 1973), pričom pestrosť v stvárnení farebných odtieňov týchto motívov sa vcelku zhoduje s pestrosťou v zobrazovaní charakteristických čŕt jednotlivých postáv.

Literatúra

BEDNÁR, A.: Za hrsť drobných. Zv. 1. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1985. 275 s.
BEDNÁR, A.: Za hrsť drobných. Zv. 2. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1985. 312 s.
BEDNÁR, A.: Za hrsť drobných. Zv. 3. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1985. 352 s.
BOROVANSKÝ, L. a kol.: Sústavná anatómia človeka II. Martin, Osveta 1988, s. 871—872.
FINDRA, J.: Rozbor štýlu prózy. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, s. 65.
HORECKÝ, J. — BUZÁSSYOVÁ, K. — BOSÁK, J. a kol.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava, Veda 1989, s. 313.
JAŠÍK, R.: Námestie svätej Alžbety. Bratislava, Tatran 1969. 360 s.
KIML, J.: Základy foniatrie. Praha, Avicenum 1978, s. 96.
MIKO, F.: Od epiky k lyrike. Bratislava, Tatran 1973, s. 81.
MISTRÍK, J.: Jazyk a reč. Bratislava, Mladé letá 1984, s. 166.
PLUTKO, P.: Alfonz Bednár. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1986, s. 134.
RAKÚS, S.: Próza a skutočnosť. Bratislava, Smena 1982, s. 95.
ŠTEVČEK, P.: Bednár satirický. Slovenské pohľady, *102*, 1986, s. 118.

Konštantín Palkovič

PRÍSPEVKY K STARŠÍM DEJINÁM SLOVENSKEJ LEXIKOGRAFIE

Slovenská lexikológia a lexikografia upozornila na seba svetovú slavistiku svojimi teoretickými príspevkami na špecializovaných konferenciách a vydanými zborníkmi z týchto konferencií (Lexikografický sborník, 1953; Slovo a slovník, 1970; Štúdie z porovnávacej gramatiky a lexikografie, 1974; Obsah a forma v slovnej zásobe, 1984), ako aj významnými lexikografickými prácami (Slovník slovenského jazyka, 1959—1968; Veľký slovensko-ruský slovník, 1979-1995; Veľký rusko-slovenský slovník, 1960—1970). Ako je to s dejinami slovenskej lexikografie?

Príspevkami k dejinám slovenskej lexikografie sú práce M. Weingarta (1923) a M. Hayekovej (1979). Sú to pokusy o syntetický pohľad na slovenskú lexikografiu. Sú tu ďalej jednotlivé štúdie od rôznych autorov, ktoré analyzujú staršie lexikografické práce. Do dejín slovenskej lexikografie však patria aj programové príspevky, ktoré upozorňujú na potrebu slovenského slovníka a uvažujú o jeho obsahu a organizácii jeho prípravy. Uvedenú zložku dejín slovenskej lexikografie si všímal M. Weingart. Túto stránku jeho práce, ako aj prácu M. Hayekovej bude však treba postupne dopĺňať novšími výsledkami výskumu. Štúdiu M. Weingarta chceme doplniť príspevkami A. P. Záthureckého, A. Kmeťa a S. H. Vajanského.

O slovníku slovenského jazyka r. 1885 v Národných novinách uvažoval A. P. Záthurecký pod pseudonymom Borovohájsky v článku nazvanom *Slovo k našej literárnej činnosti*. V úvode si ťažká na naše národné hriechy: „prílišná ústupčivosť aj tam, kde podľa zákona nemalo by sa nám nič stať" a nedostatočná pracovitosť „v službe štúdiumu národnieho". Aká je pre náš národ náprava? Vyvinúť „mravčiu usilovnosť" pri zbieraní „potrebného" a „mravčiu literárnu prácu". V druhej časti príspevku sa dostáva k slovenčine. Reč je hlavnou časťou „rúcha", ktoré má zachovať v budúcnosti národ. Jungmann zozbieral poklady češtiny od klasikov „zlatého veku". My máme zozbierať poklady reči z ľudu, lebo ak to neurobíme čím skôr, to bude „koniec rýdzej, opravdivej a bohatej slovenčiny". V zbieraní piesní sa dobre začalo, má sa však zbierať všetko, ale najväčšie možnosti poskytuje reč. Jungmanna nahradia viacerí. Spomína na svoju zbierku vyše 2 tisíc porekadiel, ale aj zbierky iných. Pripomína, že „ľud náš prechováva v sebe tú najrýdzejšiu slovenčinu". Obáva sa, že ak stratíme cit („pud") pre slovenčinu, „pravá slovenčina pomaly sa vytratí" a nebude zaznačený ani jej slovník. Poukazuje na bohatstvo slovnej zásoby ľudu, nad čím „vedomci naši žasnú". Uvádza príklad slova *rôja*, ktorým ľud pomenúva snehovú stopu saní, podobne ako slovo *koľaj* označuje stopu voza. Upozorňuje aj na slovo *dobiedzať*, na slovo *potak*, utvorené od slovesa *točiť*, podobne ako je slovo *plot* od slovesa *pliesť*. Poukazuje aj na bohatstvo frazeológie. Napokon vyslovuje otázku: „Kde sú slovničné hotovizne Kalinčáka, Chalupky, Hodžu a iných? Znám o valnej zásobe S. Hroboňa."

V tretej časti príspevku navrhuje, ako treba organizovať prácu na slovníku. Mal by sa utvoriť výbor, každý člen by si zobral istý počet písmen, ale konečné spracovanie by sa zverilo jednému alebo viacerým. Malo by sa vyhýbať tomu, „čo nenie ani slovenské, ani sa neudomácnilo, ani potreby niet udomácniť ho, pretože máme svoje lepšie, alebo aspoň práve tak dobré". Ako príklady cituje „všelijaké zbytočnosti" v Loosovom slovníku.

Na záver navrhuje, že mládež sa má vzdelávať vo svojom jazyku súkromne, lebo „škôl národních nemáme, gymnázií žiadnych a pospolitých málo". Na okraj návrhu, aby sa používali české knihy a prebrali české výrazy tam, kde máme svoje,

poznamenáva, že to nemôže slúžiť na obohatenie slovenčiny. Miešať napr. českú prírodovednú terminológiu so slovenskou „je doprosta hubenie slovenčiny".

A. P. Záturecký však prispel k výskumu slovenského slovníka aj svojou zberateľskou činnosťou. Za 30 rokov zozbieral vyše 30 tisíc ustálených spojení, ktoré roku 1897 prvý raz vydal v Prahe s pomocou F. Pastrnka. Mária Kosová ich r. 1974 už v 3. vydaní sprístupnila pod názvom *Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia* aj slovenským čitateľom. V úvode zberateľa (najmä s. 649) a v štúdii A. Melicherčíka (najmä s. 24—27) sú cenné údaje k dejinám slovenského príslovníctva (paremiológie). Vzťah k slovenskej lexike prejavil A. P. Záturecký aj ako Pastrnkov informátor pri výskume slovenských nárečí. Okrem vyplneného dotazníka a prepisu rozprávky do breznianskeho nárečia mu poslal aj tri malé zbierky s lexikálnym materiálom. Ako učiteľ pripravil pre školy príručky slovenčiny. Prvá s názvom *Slovenská mluvnica* vyšla v Prostonárodnom ev. školníku (4. vyd. v Turč. Sv. Martine v r. 1898, s. 261—315), druhá s tým istým názvom r. 1900 v Ružomberku. Bola určená žiakom ľudových škôl a začiatočníkom — samoukom. Zameriavala sa najmä na pravopis. Niektoré Záturecké publicistické príspevky sa venovali aj pravopisu.

Na Záturecký (Borovohájskeho) článok reaguje A. K m e ť v dvoch číslach Národných novín v príspevku zameranom viac na jazyk, nazvanom *Naša činnosť literárna*. V úvode pripomína, že nemožno ďalej hlivieť, ak nechceme zomrieť. Vo všetkom treba doháňať, ale najpotrebnejšie je zbierať „látku pre slovník". Zdôrazňuje, že má na mysli taký slovník, aký radil Borovohájsky, nie náučný, lebo „Slovákovi vzdelanému vyhovie naučný slovník český." Chybou by podľa A. Kmeťa bolo zaraďovať slová podľa koreňov, lebo v „etymologickom" slovníku by sa vyznal iba vzdelanec. Radí zaraďovať ich abecedne („podľa písmen"). Zberatelia by mali vedieť o sebe a mali by vystupovať pod vlastnými menami (myslí na pseudonym Borovohájsky).

Podľa A. Kmeťa zbierať látku pre slovník nie je nijaká mechanická a nudná práca, lebo keď sa človeku objavia „krásy filologické a etymologické", poskytuje duševný pôžitok. Slovenčina v porovnaní s inými jazykmi je bohatá. Ako príklad uvádza nemecké zložené slová, za ktoré máme „slová pôvodné", napr. *Eichhorn — veverica, Haselnuss — lieskovec, Haselnussstrauch — lieska, Wachtelkönig — chriašteľ, Repphun — jarabica, Regenbogen — dúha, Hufeisen — podkova, Huflattich — podbeľ* a i. Potešenie mu poskytujú niektoré „rýdze" slová z remeselníckej oblasti, napr. slovo *potak*, ktoré uviedol Borovohájsky, Kmeťovi umožnilo vysvetliť si názov *potoráčka*, ktorý poznal z okolia Bzovíka.

V ďalšej časti svojho príspevku A. Kmeť uvádza príklady, ako slovenčinu kazia najmä cudzí prisťahovalci, ale aj úradná maďarčina i doslovné preklady. Odsudzuje neslovenské onikanie, predsunutý, cudzím slovosledom viazaný prívlastok (aj vo „vsunutých sadách"), privlastňovací genitív namiesto privlastňovacieho

prídavného mena, nenáležitý predložkový inštrumentál a iné syntaktické a frazeologické cudzoty. Aj preto pokladá za veľmi potrebné, aby sme mali slovník, „v ktorom nebudú slová len jednoducho prekladané z jednej reči do druhej, ale kde budú aj frázy slovenské rýdze, to jest podľa ducha našej reči".

A. Kmeť mal na mysli aj pravopisnú zložku, keď potrebu slovníka odôvodňuje aj tým, že nemáme sa kde pozrieť, či sa má písať napr. *muzika* alebo *musika*. Z uvedených príkladov, ako A. Kmeť v závere poznamenáva, vidieť, že slovník je veľmi potrebný a v každom odbore je potrebná aj exaktná veda, nie diletantská činnosť. V praxi vo svojich publikovaných prácach prispel A. Kmeť (1875) k obohateniu slovenskej poľnohospodárskej terminológie a botanickej nomenklatúry (Buffa, 1972). Obohatením slovenskej lexiky je aj Kmeťov rukopis botanických názvov, zachovaný v niekoľkých zošitoch. Ako botanické názvy použil nárečové výrazy a poslovenčené české termíny. Rukopis sa nachádza v súkromnom archíve Dušana M. Janotu v Bratislave.

O potrebe slovenského slovníka uvažuje vo svojej glose S. H. V a j a n s k ý (1937). V úvode spomína, že už v starej Matici sa mnoho hovorilo o slovníku, jeho potrebe, chystal sa materiál, ale k „dielu neprišlo". Dve doterajšie naše lexikografické diela, Bernolákov a Loosov slovník, sú zastarané. Slovník slovenského jazyka si vyžaduje dôkladnú znalosť slovanských jazykov. Nepokladá za želateľné začať hneď s prípravou väčšieho slovníka, ale až po 10—20 rokoch, keď sa náš jazyk ustáli. Má na mysli normatívny slovník, keď ho nazýva „zákonodarný, záväzujúci lexikon". Na takúto prácu máme povolaných ľudí. Sú to Vlček a Cambel, ktorí poznajú slovanské jazyky, a Škultéty, ktorý, ako predpokladá, nebude taký purista, aby vyhodil každé inoslovanské slovo.

Dostáva sa k tomu, ako si predstavuje slovníkový materiál. Píše: „Každé dobré inoslovanské slovo, prijaté do slovenčiny (ak ona také alebo tak určité a jemné nemá), je výhra, každé ukuté slovo je hriech proti slavizmu. Nič nie je skazonosnejšie ako nemierne kuvanie slov." Navrhuje pomáhať si aj nárečím, ak je to nevhodné, tak ruským slovom. Žiada vyhodiť všetky *ďalekopisy, prstotlaky, zniony, krásovedy, ľubomudrctvá* a „podobné rečové nestvory". Pripomína, že pre lexikálnu prácu treba mať veľký slavistický materiál, jemný cit a potrebu vniknúť do ducha jazyka, lebo jazyk má nielen filologickú, ale aj estetickú stránku, je predmetom nielen vedy, ale aj umenia.

Svoje teoretické názory uplatnil S. H. Vajanský čiastočne aj vo vlastnej spisovateľskej praxi. Pri obohacovaní slovenského slovníka mnoho čerpal z ruštiny, ale aj zo slovenských nárečí a pri častej tematike z mestského prostredia použil početné internacionalizmy najmä z oblasti kultúry. A. Matuška (1946) odsudzuje jeho nadmerné používanie cudzích slov, rusizmov a novotvarov. Inak jeho odsudok platí viac o Vajanského štýle, podobne ako Čepanov (1958). Vajanského využívanie nárečovej lexiky nebolo zatiaľ zhodnotené.

Ako sme ukázali, bude treba doplniť programovú zložku dejín slovenskej lexikografie o výsledky novšieho výskumu. Väčšie doplnky i opravy pri hodnotení si však vyžiada druhá, podstatná časť dejín lexikografie, ktorou je registrácia a analýza jednotlivých lexikografických prác.

Literatúra

BUFFA, F.: Vznik a vývin botanickej nomenklatúry. K histórii slovenského historického slovníka. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1972, s. 125—128.

ČEPAN, O.: Štýl Vajanského prózy. Slovenská literatúra, *5*, 1958, s. 385—427.

HAYEKOVÁ, M.: Dejiny slovenských slovníkov do roku 1945. Bratislava, Univerzita Komenského 1979. 254 s.

KMEŤ, A.: Hospodár na Slovensku. Turčiansky Sv. Martin, Matica slovenská 1875.

KMEŤ, A.: Naša činnosť literárna. Narodnie noviny, *16*, 1885, č. 100—101.

MATUŠKA, A.: Vajanský prozaik. Essay. Bratislava, Zenit 1946. 134 s.

VAJANSKÝ, S. H.: O potrebe slovenského slovníka... In: Sobrané diela Svetozára Hurbana Vajanského. 17. Štúdie, glosy, recenzie. 2. vyd. Turčiansky Sv. Martin, Matica slovenská 1937, s. 92—94.

WEINGART, M.: Příspěvky k studiu slovenštiny II. Slovenský slovník. In: Sborník Filosofické fakulty University Komenského v Bratislavě. I, č. 17. Bratislava, Filozofická fakulta Univerzity Komenského 1923, s. 28—112.

ZÁTURECKÝ, A. P. (Borovohájsky): Slovo k našej literárnej činnosti. Národnie noviny, *16*, 1885, č. 91—93.

Ľubor Králik

O PÔVODE NIEKTORÝCH SLOV V GEMERSKOM NÁREČÍ

1. *Pazalovač.* — Vo svojom Gemerskom nárečovom slovníku uviedol J. Orlovský (1982, s. 230) aj sloveso *pazalovač, -ujem* („expr.") s významom „hľadať, zháňať": *Šva tia maški po tom pvajde kelo pazalujú* (Brusník). Ďalšie doklady na tento výraz sa nám zatiaľ nepodarilo zistiť.

V slove *pazalovač* možno vyčleniť koreň *pazal-*. Bolo by lákavé vidieť v začiatočnom *pa-* reflex starého prefixu **pa-* (o ňom podrobne Boryś, 1975, s. 13—67), po jeho vyčlenení by sme však dospeli k segmentu *-zal-*, ktorého identifikácia spôsobuje ťažkosti. Preto treba hľadať iné riešenie.

Do úvahy tu prichádza usúvzťažnenie výrazu *pazalovač* so slovesom *paziti*, resp. *pazati*, známym z iných slovanských jazykov (porov. nižšie).

[5] Š. Ondruš (1970, 1991) predpokladá pre južnoslovanské *paziti* (staroslovienske, srbsko-chorvátske, slovinské *paziti*, bulharské *pazia*, macedónske *pazi* s významami „pozorne sa dívať", „venovať po-

zornosť niečomu", „starať sa o niečo" atď.) východiskovú sémantiku zrakového vnímania a interpretuje uvedené sloveso ako derivát od koreňa *paz-* < **pōg'-*, predstavujúceho variant (s alternáciou finálnej veláry) k **pōk-* (> *pačiti*, slovenské *páčiť* s pôvodným významom zrakového vnímania), čo je ablautový variant ide. koreňa **(s)pek-': *(s)pek-*, označujúceho zrakové vnímanie (porov. Pokorny, 1959, s. 984: „**spek'-* ‚spähen, scharf hinsehen'"). — V. N. Toporov (1972, s. 39—41) zbližuje južnoslovanské *paziti*, ako aj ukrajinské *pazaty, pazyty* „zaoberať sa niečím, starať sa o niečo, dohliadať na niečo atď." s praslov. **pazъ* (> rus. *paz* „štrbina, drážka medzi dvoma doskami atď."; súvisí s gr. *pēgnȳmi* „upevňujem, spájam", lat. *pangō* „upevňujem, zatĺkam, vbíjam, vrážam", starohornonem. *fah* „priehradka", autor uvádza aj možné indické responzie — s. 41—44), **paža* (**paz-ja*), **pazuxa*, **pazurъ*. Na základe ruského dial. (oblasť Riazane) *klasť v pazok* „pamätať si, brať na vedomie, dbať na niečo atď." (popri *pazok* = *pazucha* „priestor medzi hruďou a odevom") V. N. Toporov pre uvedené južnoslovanské a ukrajinské slovesá predpokladá sémantickú evolúciu typu „držať na uzavretom mieste" > „chrániť, starať sa o niečo, dávať pozor, hľadieť"; vzhľadom na technické významy rus. *paziť* (napr. „robiť štrbinu, drážku", „u p e v ň o v a ť pomocou drážky") však nevylučuje ani významový vývin typu franc. *fixer ses yeux sur qc.*, doslova „upevniť oči na niečo". — Porov. aj prehľad starších výkladov u P. Skoka (II, 1972, s. 626).

Nech je akokoľvek, sémantiku gemerského *pazalovač* „hľadať, zháňať" možno pokladať za sekundárnu vo vzťahu k sémantike zrakového vnímania. Indikátorom sémantického vývinu „vnímať zrakom" > „hľadať" je napr. anglické sloveso *to look* „dívať sa", ktorého derivát *to look for* má posunutý význam „hľadať niečo"; porov. aj totožnosť koreňa v slovenských slovesách *hľadieť* a *hľadať*. Sémantický posun „vnímať zrakom" > „hľadať" nastal aj v ruskom dial. (oblasť Novgorodu) *pazaťsia* „hľadať" (porov. Slovar russkich narodnych govorov XXV, 1990, s. 142).

Pre kompletnú interpretáciu výrazu *pazalovač* treba objasniť aj segment *-al-*. Zdá sa, že do úvahy tu prichádzajú dva výklady.

Nie je vylúčené, že prítomnosť sufixu *-al-* možno vysvetliť na pozadí slovensko-maďarských jazykových kontaktov, pre ktoré v Gemeri ako oblasti na etnojazykovom pomedzí existovali mimoriadne priaznivé podmienky (porov. Doruľa, 1977, s. 65 n.).

Je pravdepodobné, že aj stará slovenčina poznala sloveso *paziti/pazati*, nachádzajúce responziu v iných slovanských jazykoch (porov. vyššie); toto sloveso mohlo byť prevzaté do maďarčiny. Ako vyplýva z materiálu zhromaždeného I. Kniezsom (1975), prevzaté slovesá slovanskej proveniencie v maďarčine často nadobúdali sufix *-ál*, porov. *blugyál* < slovenské *blúdiť* (s. 94), *cserpál* < slovenské *čerpať*, ukrajinské *čerpaty* (s. 131), *kalapál* < *klopati* (s. 243), *kapál* < *kopati* (s. 248—249), *macál* < slovenské *macať* (s. 320), *pratál* < slovenské *pratať*, *vrácsál* < srbsko-chorvátske *vračati* „čarovať" (s. 562—563) a i.: aj pre východiskové *paziti/pazati* by teda bolo možné predpokladať prevzatie do maďarčiny v podobe **pazál*.

Na pozadí takto rekonštruovaného maďarského **pazál* možno gemerské *pazalovač* kvalifikovať ako spätné prevzatie z maďarčiny. Ako typologickú paralelu by v tejto súvislosti bolo možné uviesť chorvátske *birmalovati* „birmovať, konfirmo-

vať", ktorého východiskom sa stalo maďarské *bérmál*, prevzaté zo slovanského *bermati, birmati* < lat. *firmāre* (porov. Hadrovics, 1985, s. 147: „v slove ***birmalovati*** je *-al-* jasným znakom spätného prevzatia z maďarčiny").

V celkovom kontexte slovensko-maďarských vzťahov nemusí byť uvedený výklad nepravdepodobný; jeho nedostatkom je však príliš hypotetický charakter maďarského **pazál*, porov. absenciu tejto formy i akýchkoľvek iných derivátov od pôvodom slovanského koreňa **paz-* v maďarskom historicko-etymologickom slovníku. Práve táto skutočnosť nás vedie k úvahám o domácej proveniencii sufixu *-al-*.

V tejto súvislosti si zaslúži pozornosť sloveso *ťažkať si* „sťažovať sa", ku ktorému M. Kálal (1923) uvádza aj deriváty *ťažk-l-iť* „smútiť", *ťažk-l-ovať sa* „sťažovať sa", *ťažk-ol-ovať sa* „nariekať" (s. 710), ale aj *ťažk-al-ovať sa* „sťažovať sa" (s. 968).[1] Na základe paralelizmu formantov *-l-: -ol-: -al-* v derivátoch od základu *ťažk-* by bolo možné predpokladať, že ide o varianty toho istého derivačného sufixu (o slovesných formantoch **-l-: *-ol-* porov. Słownik prasłowiański, ďalej SP, I, 1974, s. 53—54). V takom prípade by bolo možné pokladať aj sufix *-al-* v slovese *pazalovač* za pôvodom domáci sufix: sloveso *pazalovač* teda nemusí byť spätným prevzatím z maďarčiny, môže ísť o autochtónny slovansko-slovenský výraz. K *al*-ovej sufixácii porov. aj *mog-ať: mog-al-iť* „cucať" (Kálal, 1923, s. 339), súvisiace s *mlgať, mlogať* (s. 337).

Bez ohľadu na pôvod sufixu *-al-* sa však zdá, že výraz *pazalovač* možno zaradiť medzi výrazy, svedčiace o špecifických izoglosných väzbách medzi gemerskou oblasťou a južno- i východoslovanským areálom.

2. *Mavidlo*. — Taktiež iba v gemerskej oblasti (v obci Polom) bol zaznamenaný výraz *mavidlo* „vábec na vábenie srniek, jeleňov" (Orlovský, 1982, s. 174).[2]

V slove *mavidlo* možno vyčleniť sufix *-idlo*: z diachrónneho hľadiska tu ide o spojenia sufixu *-dlo*, tvoriaceho názvy nástrojov, prostriedkov (nomina instrumenti; porov. SP I, 1974, s. 113—114) a slovesnej tematickej morfémy *-i-* (porov. nižšie); po jeho vyčlenení dospievame ku koreňu *mav-*. Keďže sufix *-dlo* tvorí deverbatívne nomina instrumenti, treba pre koreň *mav-* predpokladať slovesnú sémantiku: ak má sufixálny derivát *mavidlo* význam „vábec na vábenie", potom možno sémantiku koreňa *mav-* určiť ako „vábiť".

Koreň *mav-* v slove *mavidlo* možno z formálneho hľadiska porovnať s koreňom praslov. **mavati*, ktorého kontinuantom je aj slovenské *mávať*. Sloveso **mavati* etymologicky súvisí s praslov. **majati, *maxati, *maniti*: ide tu o deriváty od indoeurópskeho koreňa **mā-* s východiskovou sémantikou „kývať rukou"; formant *-v-* v *ma-v-ati* (podobne ako *-j-* v **ma-j-ati*) možno interpretovať ako inter-

[1] O rekonštrukcii príslušného lexikálneho mikrosystému porov. Blanár (1984, s. 117 n.).

[2] Je zaujímavé, že toto slovo nie je doložené ani v kartotéke Slovníka slovenských nárečí v JÚĽŠ SAV.

fix, zabraňujúci hiátovému spojeniu morfém *ma- a *-a-ti (porov. Etimologičeskij slovar slavianskich jazykov, ďalej ESSJ, XVIII, 1993, s. 20—21, s. v. *mavati, tam aj ďalšia literatúra).

Slovenské *mávať* si zachováva pôvodnú sémantiku „kývať rukou"; pre *mavidlo* však predpokladáme východiskový význam „vábiť". Sémantický rozdiel „kývať rukou, mávať" a „vábiť" nie je neprekonateľný: obidva významy tvoria súčasť vývinového reťazca „kývať rukou, mávať" > „kývaním, mávaním vábiť" > „vábiť" (porov. aj Trubačov, 1991, s. 215—217; tam aj o ďalšej sémantickej evolúcii slovanských kontinuantov ide. *mā-). Výraz *mavidlo* preto pokladáme za etymologicky súvisiaci s *mávať* (*mavati).

Pri charakteristike slova *mavidlo* ako deverbatíva zákonite vzniká otázka, aká bola forma východiskového slovesa s koreňom *mav-. Z vyššie uvedeného vyplýva, že výraz *mavidlo* možno z morfematického hľadiska segmentovať ako *ma-v-i--dlo*; keďže *-i-* je tematická morféma slovies IV. triedy, bolo by tu možné predpokladať východiskové *mav-i-ti „vábiť" (formálne i sémanticky autonómne vo vzťahu k *mavati), od ktorého bol pomocou sufixu *-dlo* utvorený výraz *mav-i-dlo*. Rovnako však nie je vylúčené, že výraz *mavidlo* vznikol na základe slovesa *mavati* pod vplyvom formácií so sufixom *-dlo*, odvodených od slovies na *-i-ti*: z výrazov typu *mor-i-dlo (: mor-i-ti)* sa vyabstrahoval sufix *-idlo*, ktorý sa mohol uplatniť aj mimo slovies na *-i-ti*; porov. *maľov-i-dlo* (Slovník slovenského jazyka, ďalej SSJ, II, 1960, s. 88) namiesto *maľov-a-dlo*, očakávaného na základe formy *maľovať*. Otázka formy východiskového slovesa pre *mavidlo* (*mavati/*maviti?) zostáva zatiaľ otvorená.

3. *Mrndol.* — J. Orlovský (1982, s. 185) uvádza aj výrazy *mrndol, mrndolík* „penis": *Obleš sä, lebo či čukó otkúsí mrndol* (Sirk; pri výraze *mrndol* autor uvádza kvalifikátor „det.", t. j. ide o slovo detskej reči). V kartotéke Slovníka slovenských nárečí v JÚĽŠ SAV sme nezistili nijaké ďalšie doklady na tento výraz: nie je vylúčené, že pri ich absencii zohrala určitú úlohu sémantika uvedeného slova, resp. jeho možné expresívne zafarbenie.

Výraz *mrndol* (i deminutívum *mrndolík*) možno podľa nášho názoru etymologicky usúvzťažniť s výrazom *mrdol* „chvosť" (porov. Kálal, 1923, s. 343); takýto výklad si však žiada podrobnejšiu argumentáciu.

Ako súčasť praslovanského lexikálneho fondu možno rekonštruovať aj slovesá *mъrdati, *mъrditi (porov. ESSJ XX, 1994, s. 235—236; tam aj prehľad reflexov uvedených slovies v slovanských jazykoch), ktoré slovenčina zachovala v podobe *mrdať, mrdiť* (porov. SSJ II, 1960, s. 190: *mrdať* „potrhávať, mykať, pošklbávať", *mrdiť* „mrdať, trhať, mykať").

Sloveso *mrdať* sa stalo východiskom pre vznik derivátu *mrd-ol-iť* (porov. Kálal, 1923, s. 343: *mrdoliť* „pomykávať, pošklbávať"; o slovesách s formantom *-ol-* porov. SP I, 1974, s. 54), od ktorého bolo utvorené substantívum *mrdol* s vý-

znamom „chvost". Stretávame sa tu so sémantickým modelom „mrdoliť, pomykávať atď." > „chvost" (z hľadiska súvislosti uvedených významov porov. *pes ocasem mrdolí* — Bernolák II, s. 1456), ktorý sa uplatnil aj v prípade českých pomenovaní chvosta *ohon* (súvisí s čes. *ohnat se*), *oháňka* (*oháněti se*) a možno aj *ocas* („zvíře jím [chvostem — Ľ. K.] cásá okolo sebe, obcásá se proti hmyzu" — Machek, 1968, s. 408, s. v. *ocas*; tam aj iné etymologické interpretácie).

Gemerské *mrndol* „penis" sa od analyzovaného výrazu *mrdol* „chvost" líši sémanticky i formálne.

Sémantický rozdiel „chvost" — „penis" nie je prekážkou pre etymologické usúvzťažnenie uvedených výrazov. Latinské *pēnis* malo v starej latinčine okrem významu „membrum virile" aj význam „chvost" (porov. Ernout — Meillet, 1951, s. 878); nemecké *Schwanz*, doložené už od 13. stor. ako označenie chvosta (etymologicky súvisí s nem. *schwingen* „kmitať, mávať"), nadobudlo v neskorej strednej hornej nemčine aj prenesený význam „penis"[3] (porov. Pfeifer III, s. 1587—1588). Preto možno predpokladať, že aj význam „penis" v gemerskom výraze *mrndol* je výsledkom sémantického posunu „chvost" > „penis".

Z formálneho hľadiska sa výrazy *mrdol* „chvost" a *mrndol* „penis" líšia aj (ne)prítomnosťou nazály *-n-*. V pôvodnom koreni *mrd-* akiste nastala sekundárna nazalizácia *mrd-* > *mrnd-*: porov. napr. slovenské, moravské a južnočeské *drndať* s významami typu „hopkavo ísť", „túlať sa" atď., súvisiace s *drdať* „ísť drobnou chôdzou, náhlivým, drobným krokom" (Machek, 1968, s. 127, s. v. *drdati*[2]), ale aj bulharské nárečové *mrăndim se* „mračiť sa, hnevať sa" < praslov. **mьrditi* (porov. ESSJ XX, 1994, s. 236; zo sémantického hľadiska porov. slovenské *mrdiť nos* — Kálal, 1923, s. 343). Nazalizácia v gemerskom výraze *mrndol* „penis" mohla byť sprievodným formálnym znakom sémantického posunu „chvost" > „penis" (išlo by teda o zmenu *mrdol* > *mrndol*); rovnako je však možné, že *mrndol* je spätným derivátom od slovesa *mrndoliť*, ktoré SSJ (II, 1960, s. 192) uvádza vo význame „prepletať, mrdať, motať".

Od rovnakého koreňa *mrnd-* < *mrd-* je nepochybne odvodené aj ďalšie gemerské označenie penisu — *cemrndák*, *cemrndášisko* (Orlovský, 1982, s. 45: „expr."), problémom zostáva určenie začiatočného *ce-*: ide tu azda o kontamináciu východiskového **mrndák*[4] so synonymným *cecer*, zaznamenaným v rovnakej lokalite (Revúca; porov. Orlovský, 1982, s. 44)? (Bližšie o kontaminácii porov. Georgiev, 1985.)

[3] Štylistické zafarbenie súčasného nemeckého výrazu je z hľadiska typológie sémantickej zmeny irelevantné.

[4] Alebo **če-mrndák* s prefixom **če-*?

BERNOLÁK, A.: Slowár Slowenskí, Česko-Latinsko-Ňemecko-Uherskí. Budae 1825—1827. 6 zv.

BLANÁR, V.: Lexikálnosémantická rekonštrukcia. Bratislava, Veda 1984. 216 s.

BORYŚ, W.: Prefiksacja imienna w językach słowiańskich. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk, Ossolineum — Wydawnictwo PAN 1975. 181 s.

DORUĽA, J.: Slováci v dejinách jazykových vzťahov. Bratislava, Veda 1977. 136 s.

ERNOUT, A. — MEILLET, A.: Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots. 3. vyd. Paris, Librairie C. Klincksieck 1951. 1386 s.

Etimologičeskij slovar slavianskich jazykov. Praslavianskij leksičeskij fond. Red. O. N. Trubačov. Moskva, Nauka 1974—1994. 20 zv.

GEORGIEV, V.: Kontaminacija kato princip na etimologičnoto izsledvane. In: GEORGIEV, V.: Problemi na bălgarskija ezik. Sofija, Izdatelstvo na Bălgarskata akademija na naukite 1985, s. 201—214.

HADROVICS, L.: Ungarische Elemente im Serbokroatischen. Budapest, Akadémiai Kiadó 1985. 591 s.

KÁLAL, M.: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. Banská Bystrica, nákladom vlastným 1923. 1112 + CIV s.

KNIEZSA, I.: A magyar nyelv szláv jövevényszavai. 2. vyd. Budapest, Akadémiai Kiadó 1975. 1042 s.

MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha, Academia 1968. 868 s.

ONDRUŠ, Š.: Význam a pôvod slovesa *páčiť sa*. Slovenská reč, *35*, 1970, s. 257—265.

ONDRUŠ, Š.: Severoslovanské *pačiti: bačiti* a južnoslovanské *paziti*. Slavica Slovaca, *26*, 1991, s. 221—223.

ORLOVSKÝ, J.: Gemerský nárečový slovník. Martin, Osveta 1982. 424 s.

PFEIFER, W. et al.: Etymologisches Wörterbuch des Deutschen. Berlin, Akademie Verlag 1989. 3 zv.

POKORNY, J.: Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. Bern — München, Francke Verlag 1959. 1183 s.

SKOK, P.: Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti 1971—1974. 4 zv.

Slovar russkich narodnych govorov. Zv. 25 (Otčurit' — Pervačok). Red. F. P. Sorokoletov. Leningrad, Nauka 1990. 352 s.

Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6 zv.

Słownik prasłowiański. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk, Wydawnictwo PAN 1974—1991. 6 zv.

TOPOROV, V. N.: O proischoždenii neskoľkich russkich slov (k sviaziam s indo-iranskimi istočnikami). In: Etimologija 1970. Red. O. N. Trubačov. Moskva, Nauka 1972, s. 21—45.

TRUBAČOV, O. N.: Etnogenez i kultura drevnejšich slavian. Lingvističeskije issledovanija. Moskva, Nauka 1991. 272 s.

SPRÁVY A RECENZIE

Jubilujúci Jozef R. Nižnanský

3. júla tohto roku sa v plnej pracovnej aktivite dožil sedemdesiatich rokov Jozef R. N i ž n a n s k ý, dlhoročný pracovník Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV. Erudovaný dialektológ so širokým pracovným záberom a okruhom záujmov, znalec histórie, archeológie i národopisu dodnes pomáha pripravovať *Slovník slovenských nárečí*, najväčší súčasný projekt slovenskej dialektológie.

Rodák z Brestovian (nar. 3. 7. 1925) študoval na gymnáziu v Trnave, kde sa v polovici 40. rokov sformovala silná generačná skupina mladých literátov, ktorí neskôr významne ovplyvnili najmä modernú slovenskú poéziu i umelecký preklad (V. Mihálik, V. Turčány, M. Válek a iní). J. Nižnanský s viacerými z nich pokračoval v štúdiu na Filozofickej fakulte UK v Bratislave. V r. 1945—1950 tu študoval odbor slovenský jazyk — história.

Už počas štúdií publikoval svoje prvé literárne orientované menšie práce, a to najmä v dvojtýždenníku Plameň, ktorý pre študujúcu mládež vydával v r. 1943—1948 (s istými prestávkami) Spolok sv. Vojtecha v Trnave.

Po absolvovaní dvojročnej prezenčnej vojenskej služby začal pracovať ako redaktor v Slovenskom vydavateľstve krásnej literatúry (neskoršom Tatrane). Spolu s I. Minárikom redakčne pripravil a upravil (a poznámkami doplnil) viaceré diela slovenských autorov. V Hviezdoslavovej knižnici vyšli v jeho textovej úprave napr. diela J. Kalinčiaka, A. Bieleka, S. Tomášika. Významná je aj jeho prekladateľská činnosť. Z češtiny preložil napr. román K. V. Raisa *Zapadnutí vlastenci* a dielo *Očarovaný dom* J. K. Beneša. Spolu s B. Haluzickým preložil aj *Kapitoly zo slovenskej literatúry* od J. Vlčka. Vydavateľstvo Mladé letá vydalo jeho preklady prác K. Nového (*Rytieri a zbojníci*), K. Sojkovej (*Čierna nedeľa*) i F. Langra (*Bratstvo Bieleho kľúča*). Do súčasnej slovenčiny transformoval *Príhody a skúsenosti mladíka Reného* J. I. Bajzu i *Rozprávky rozmarné i poučné* J. Fándlyho.

Popri redaktorskej a editorskej práci sa venoval aj svojim národopisným záujmom. Začal výskumom v rodnej obci. Publikoval práce o starom včelárení v Brestovanoch. V Slovenskom národopise mu vyšli štúdie *Brestovianske žatvy a mlatby v minulosti* (1958), *Príprava a osev úhorového a poúhorového poľa v Brestovanoch* (1960), *Samostatné hospodárske staviská v dolnoblavskej oblasti* (1962), *Príspevok k chovu koní na juhozápadnom Slovensku* (1966) a i.

V 9. ročníku Jazykovedných štúdií r. 1966 publikoval príspevok *Vinohradnícka terminológia v západoslovenskej obci Brestovany*. Tento počin znamenal istý prelom či zmenu jeho výskumnej orientácie; J. Nižnanský sa začal sústavnejšie ve-

novať (zaiste i pod vplyvom prof. J. Štolca) aj dialektológii. Zmenil pôsobisko a r. 1968 začal pracovať v dialektologickom oddelení Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV. Tu mohol najkomplexnejšie zúročiť svoje znalosti ľudových reálií a všetky dovtedajšie poznatky zo svojich národopisne zameraných výskumov Brestovian i celého trnavského regiónu. V rokoch jeho nástupu vrcholil v oddelení heuristický výskum, orientovaný na dobudovanie základných kartoték pripravovaného Slovníka slovenských nárečí. J. Nižnanský sa venoval najmä tematicky (vecne) organizovanej kartotéke. Premyslel základné členenie vecných okruhov a sám začal triediť a spracúvať lístkový materiál. V r. 1969—1975 pripravil viaceré terminologické dotazníky (*Vinohradníctvo, Včelárstvo, Ľudové jedlá, Kuchynský inventár, Nápoje a ich konzumovanie, Príprava jedál a ich konzumovanie*), získaval a inštruoval externých spolupracovníkov, ktorí s nimi pracovali v teréne, zapísanú lexiku excerpoval, spracúval a predstavoval v celom rade popularizačných i odborných príspevkov a štúdií. Tie prvé vychádzali (a dodnes vychádzajú; porov. bibliografiu) najmä v časopise Výživa a zdravie, no i v niektorých ďalších periodikách.

J. Nižnanský je kmeňovým členom autorského kolektívu *Slovníka slovenských nárečí*. Svoje heslá predstavil v ukážkovom zväzku SSN (1980) i v I. zväzku tohto diela, ktorý vyšiel s vročením 1994 (heslá písmen A—K; príslušnú časť hesiel aj redigoval). Problematiku z oblasti nárečovej lexikológie a lexikografie, ktorou sa zaoberal v súvislosti s prípravou celonárodného slovníka, predstavil v referátoch na dialektologických konferenciách. V zborníkoch z týchto podujatí i v ústavných časopisoch (najmä v Slovenskej reči) publikoval štúdie *Exemplifikácia v nárečovom slovníku* (1980), *Terminologická vrstva lexiky v Slovníku slovenských nárečí* (1984), *Ľudová terminológia ako súčasť teritoriálneho dialektu* (1984), *Homonymia a synonymia v nárečovom slovníku* (1986), *Synonymia v nárečovej vinohradníckej terminológii* (1987) a i. V posledných rokoch publikuje v pravidelnej rubrike časopisu Kultúra slova *Zo studnice rodnej reči* materiálovo bohaté a čitateľsky príťažlivé príspevky, v ktorých dokazuje svoj vzťah k lexikálnemu bohatstvu a výrazovej neopakovateľnosti rodnej reči.

J. Nižnanský vždy pracoval nezištne a obetavo, nepripomínal vlastné zásluhy a nedomáhal sa honosných ocenení svojich výskumných výsledkov. Vedel a vie sa prihovárať mladým, dokáže ich presvedčiť o výpovednej sile slova a bohatstve ľudových tradícií a zvykov, o nezastupiteľnej úlohe nárečí vo vývine národného jazyka. Do ďalších rokov mu úprimne želáme veľa optimizmu, dobré zdravie a životnú pohodu, aby mohol naplniť a realizovať ďalšie osobné i pracovné predsavzatia.

I. Ripka

Súpis jazykovedných prác Jozefa R. Nižnanského za roky 1965—1994

Bibliografia jazykovedných prác J. R. Nižnanského je usporiadaná chronologicky a v rámci jednotlivých rokov podľa druhu príspevkov: najprv sa v príslušnom roku uvádzajú knižné práce a vedecké štúdie v odborných jazykovedných a iných časopisoch a zborníkoch, za nimi (menším typom písma, petitom) články, referáty, drobnosti a ďalšie príspevky. Osobitne sa uvádza edičná, prekladateľská a redakčná činnosť.

1965

Slovesná kultúra našich predkov. [Pauliny, E.: Slovesnosť a kultúrny jazyk Veľkej Moravy. Bratislava 1964.] — In: Krásna literatúra, bulletin Slovenského vydavateľstva krásnej literatúry 1965, apríl — jún, s. 2 (ref.).

1966

Vinohradnícka terminológia v západoslovenskej obci Brestovany. — In: Jazykovedné štúdie. 9. Dejiny a dialektológia. Red. E. Pauliny. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 224—245.

O štýloch spisovnej slovenčiny. [Šalingová, M.: Štylistika. Bratislava 1965.] — In: Ľud, 18. 3. 1966, s. 5 (ref.).

1969

Vinohradníctvo. (Výskum nárečovej lexiky.) Bratislava, dialektologické oddelenie Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV 1969. 79 s. + 4 obr. príl.

1970

Vianoce na Záhorí. — Výživa a zdravie, *15*, 1970, č. 12, s. 268—269 (nárečový text z Mokrého Hája, okr. Skalica).

1971

Včelárstvo. (Výskum nárečovej lexiky.) Bratislava, dialektologické oddelenie Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV 1971. 20 s.

O názvoch zakáľačkových výrobkov a jedál. — In: Čítanie o správnej výžive na rok 1971. Red. V. Španko. Bratislava, Slovenská spoločnosť pre racionálnu výživu 1971, s. 51—52.

Kadečo od Trnavi. — In: Čítanie o správnej výžive na rok 1971. Red. V. Španko. Bratislava, Slovenská spoločnosť pre racionálnu výživu 1971, s. 53, 56 (ukážky nárečových textov o jedlách z Brestovian a Malženíc, okr. Trnava).

O pečení kalkíša. — Výživa a zdravie, *16*, 1971, s. 129—130, 135 (nárečový text z Malženíc, okr. Trnava).

Učebnica literatúry a niektoré „módne slová". [Literatúra pre 3. roč. SVŠ a 4. roč. SDŠ. Bratislava 1969.] — In: Kultúra slova, *5*, 1971, s. 314—317 (posudok jazykovej stránky publikácie).

1972

O prvom diele Atlasu slovenského jazyka. [Atlas slovenského jazyka. 1. Vokalizmus a konsonantizmus. Bratislava 1968. — In: Slovenská reč, *37*, 1972, s. 60—62 (ref.).

Ani všetky ženy nevedeli variť. — Výživa a zdravie, *17*, 1972, s. 38—39 (nárečový text z Malženíc, okr. Trnava).

Štedrý večer v Bučanoch. — Výživa a zdravie, *17*, 1972, s. 268—269 (nárečový text z Bučian, okr. Trnava).

Vrava jesenných viníc. — Večerník, 18. 10. 1972, s. 5. — Tamže: Po oberačke pri preši (15. 10., s. 5).

1973

Ľudové jedlá. (Dotazník na výskum nárečovej lexiky.) Bratislava, dialektologické oddelenie Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV 1973. 44 s.

Šibačka na Záhorí. — In: Čítanie o správnej výžive na rok 1973. Red. V. Španko. Bratislava, Slovenská spoločnosť pre racionálnu výživu 1973, s. 6—7 (nárečový text z Mokrého Hája, okr. Skalica).

O kapuste. — In: Čítanie o správnej výžive na rok 1973. Red. V. Španko. Bratislava, Slovenská spoločnosť pre racionálnu výživu 1973, s. 24—25 (nárečový text z Bučian, okr. Trnava).

1974

Kuchynský inventár. (Dotazník na výskum nárečovej lexiky.) Bratislava, dialektologické oddelenie Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV 1974. 33 s.

Nápoje a ich konzumovanie. (Dotazník na výskum nárečovej lexiky.) Bratislava, dialektologické oddelenie Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV 1974. 22 s.

Výskum názvov ľudových jedál. — Výživa a zdravie, *19*, 1974, s. 161—162.

Mladé víno a jeho stará terminológia. — Vinohrad, *12*, 1974, s. 198.

Dobruo ráno, vínko! — Vinohrad, *12*, 1974, s. 292—293.

Ľudová včelárska terminológia a jej výskum. — Včelár, *48*, 1974, s. 173.

1975

Príprava jedál a ich konzumovanie. (Dotazník na výskum nárečovej lexiky.) Bratislava, dialektologické oddelenie Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV 1975. 46 s.

Pohostenie na menšom panstve v polovici 18. storočia. — Výživa a zdravie, *20*, 1975, s. 280—282.

Rajonizačné hľadisko pri výskume ľudovej vinohradníckej terminológie. — Vinohrad, *13 (68)*, 1975, s. 250—251 + mapka.

1976

Pestovanie viniča na Slovensku a jeho odraz v chotárnych názvoch. — In: VI. slovenská onomastická konferencia. Red. M. Majtán. Bratislava, Veda 1976, s. 233—242 + mapa.

Názvy rozličných výslužiek a podarúnkov. — Výživa a zdravie, *21*, 1976, s. 36—37.
Tradičné veľkonočné jedlá a ich ľudové názvy. — Výživa a zdravie, *21*, 1976, s. 60—61.
Z názvoslovia pracovných oldomášov a počastovaní. — Výživa a zdravie, *21*, 1976, s. 188—189, 193.
Koleda názvov tradičných vianočných jedál. — Výživa a zdravie, *21*, 1976, s. 274—275, 280—281.
Nádoby, v ktorých sa iskrievalo (*hever, mierka*). — Ľud, 3. 7. 1976, s. 5.
Oslava moravského vinohradníctva. [Frolec, V.: Tradiční vinařství na Moravě. Brno 1975.] — In: Vinohrad, *14*, 1976, s. 83 (ref.).

1977

Kar a s ním súvisiace názvoslovie. — Výživa a zdravie, *22*, 1977, s. 262, 265—266.
Radostník a jeho ľudové názvoslovie. — Výživa a zdravie, *22*, s. 276—278.

1978

Produkcia obilia za jamového uskladňovania a jeho terminológia na okolí Trnavy. — In: Západné Slovensko. 5. Vlastivedný zborník múzeí Západoslovenského kraja. Red. L. Pál. Bratislava, Obzor 1978, s. 46—80, rus. res. s. 81, nem. res. s. 81—82.

Zo svadobného názvoslovia — hostiny a pohostenie. — Výživa a zdravie, *23*, 1978, s. 18—19, 44—46.
Ľudové názvy svadobných jedál a nápojov. — Výživa a zdravie, *23*, 1978, s. 116—117, 142, 164—166.
Jubileum jazykovedca. — Ľud, 25. 3. 1978, s. 5 (k 70. narodeninám J. Štolca).

1979

O novoročných jedlách a ich názvoch. — Výživa a zdravie, *24*, 1979, s. 9—10.
Fašiangový kalendár. — Výživa a zdravie, *24*, 1979, s. 34—35.
Zápustné fašiangové jedlá a ich názvy. — Výživa a zdravie, *24*, 1979, s. 72, 94.
Vianočné ovocie. — Výživa a zdravie, *24*, 1979, s. 269—270.

1980

Slovník slovenských nárečí. Ukážkový zväzok. Bratislava, Veda 1980. 286 s. (spoluautori F. Buffa, A. Ferenčíková, A. Habovštiak, Š. Lipták, O. Malíková, I. Ripka).

Ref.: 1. Hönig, A.: In: Semantische Hefte. Mitteilungen aus der vergleichenden, empirischen und angewandten Semantik, aus Wort- und Metaphernforschung. 4. 1978/1979. Red. J. Schröpfer. Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag 1979—1980, s. R 152. — 2. Michalus, Š.: Ukážkový zväzok Slovníka slovenských nárečí. — Večerník, 17. 10. 1980, s. 3. — 3. Palkovič, K.: Slavica Slovaca, *16*, 1981, s. 300—303. — 4. Téma, B.: K Slovníku slovenských nárečí. — Jazykovědné aktuality, *18*, 1981, s. 34—35. — 5. Uhlár, V.: Ukážkový zväzok Slovníka slovenských nárečí. — Slovenská reč, *46*, 1981, s. 244—248. — 6. Žigo, P.: Ukážkový zväzok Slovníka slovenských nárečí. — Kultúra slova, *15*, 1981, s. 59—60. — 7. Habovštiaková, K.: Jazykovedný časopis, *33*, 1982, s. 87—90. — 8. Brabcová, R.: Zborník za slavistiku (Novi Sad, Juhoslávia), *24*, 1983, s. 152—153 (srbochorv.). — 9. Gutschmidt, K.: Zeitschrift für Slawistik, *28*, 1983, s. 788-790.

Exepmlifikácia v nárečovom slovníku. — In: Dialektologický zborník. 1. (Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae.) Red. L. Bartko et al. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980, s. 173—177.

Greft — vinohradnícke apelatívum a toponymum. — Slovenská reč, *45*, 1980, s. 288—294.

Charakteristika nárečí zátopovej oblasti na Kysuciach. — In: Správy a informácie. 4. Vlastivedný spravodajca Kysuckého múzea. Red. P. Maráky. Čadca, Kysucké múzeum 1980, s. 59—88, rus. res. s. 88—89, angl. res. s. 90—91 (spoluautor I. Ripka).

Jelenie huby na okolí Trnavy. — In: Trnava okres a mesto. (Trnavský zborník. 3.) Red. J. Šimončič. Bratislava, Obzor 1980, s. 341—354 + mapa.

Chlieb v ľudovej terminológii. — Výživa a zdravie, *25*, 1980, s. 66—68.
Z názvoslovia „chlebovej kultúry". — Výživa a zdravie, *25*, 1980, s. 118, 121.
Ľudové názvy sušeného ovocia, — Výživa a zdravie, *25*, 1980, s. 164—165.
Nárečové pomenovania konzumného chleba. — Výživa a zdravie, *25*, 1980, s. 189—190.
Lekvár v nárečovej terminológii. — Výživa a zdravie, *5*, 1980, s. 213—214.
Ovocné jedlá v nárečovom názvosloví. — Výživa a zdraie, *25*, 1980, s. 237—239.
O niekdajšom ovocinárstve a ovocí aj z hľadiska nárečí. — Výživa a zdravie, *25*, 1980, s. 275—276.

1981

Raňajšie jedenie a jeho ľudové názvy. — Výživa a zdravie, *26*, 1981, s. 262, 264.
Večera, jej druhy a nárečová terminológia. — Výživa a zdravie, *26*, 1981, s. 274—275.
Za jazykovedcom prof. J. Štolcom. — Ľud, 1. 8. 1981, *s.* 4.

1982

Územné rozloženie niektorých vinohradníckych termínov. — Slovenská reč, *47*, 1982, s. 23—31.

Členitosť vinice a jej nárečová terminológia. — Slovenská reč, *47*, 1982, s. 332—340.

Z terminologickej vrstvy nárečovej slovnej zásoby. (*Krúpobitie, ľadovec, krúpy* a synonymá.) — Kultúra slova, *16*, 1982, s. 342—350.

Obed a obedovanie v ľudovom slovníku. — Výživa a zdravie, *27*, 1982, s. 14.
Druhy pletených koláčov a ich ľudové názvy. — Výživa a zdravie, *27*, 1982, s. 94—95.
Pomenovanie iných pletencov a mrváňa. — Výživa a zdravie, *27*, 1982, s. 117—118.
Z názvoslovia popoludňajšieho jedenia — *olovrant*. — Výživa a zdravie, *27*, 1982, s. 46.
O pomenovaniach denných zájedkov. — Výživa a zdravie, *27*, 1982, s. 72.
Na burčiak, či až *na rampáš?* — Výživa a zdravie, *27*, 1982, s. 262, 286.
Medové dulciaria — sladkosti a ich pomenovania. — Výživa a zdravie, *27*, 1982, s. 280—282.
Jubilujúci Vlado Uhlár. — Kultúra slova, *16*, 1982, s. 371—372 (k 70. narodeninám).

1983

Výskyt slova *greft* v chotárnych názvoch na západnom Slovensku. — In: VIII. slovenská onomastická konferencia. Red. M. Majtán. Bratislava — Banská Bystrica — Prešov, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV — Pedagogická fakulta v Banskej Bystrici — Pedagogická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Prešove 1983, s. 149—153.

Aktuálnosť pomenovaní pracovných oldomášov. — Kultúra slova, *17*, 1983, s. 144—148.

O názvoch nápojov z medu. — Výživa a zdravie, *28*, 1983, s. 43—44.
Med — všestranný liek. — Výživa a zdravie, *28*, 1983, s. 83.
Naše ovocie a jeho konzumácia. — Výživa a zdravie, *28*, 1983, s. 120—121.
Keď bol hosť vítaný aj o polnoci. (O voľakedajších prícestných hostincoch a furmanských krčmách.) — Výživa a zdravie, *28*, 1983, s. 144, 168—169.
Ľudové pomenovania našich minerálnych vôd. Výživa a zdravie, *28*, 1983, s. 232—233.
Vína džbán. — Výživa a zdravie, *28*, 1983, s. 271—273.
K jubileu jazykovedca Jána Doruľu. — Ľud, 2. 9. 1983, s. 5.
Pripomíname si nedožitých 75 rokov J. Štolca. — Ľud, 23. 3. 1983, s. 5.

1984

Terminologická vrstva lexiky v Slovníku slovenských nárečí. — Slovenská reč, *49*, 1984, s. 84—90.

Z názvoslovia príležitostných výslužiek, darov a odmien. — Kultúra slova, *18*, 1984, s. 145—152.

Ľudová terminológia ako súčasť teritoriálneho dialektu. — In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1984, s. 306—309.

Fašiangové vinaria. — Výživa a zdravie, *29*, 1984, s. 17—18.
O haruli-chudobnici a jej názvoch. — Výživa a zdravie, *29*, 1984, s. 69—71.
Obyvateľské prezývky súvisiace so stravovaním. — Výživa a zdravie, *29*, 1984, s. 213—214.
Z názvoslovia vianočného stromčeka a jeho ozdôb. — Výživa a zdravie, *29*, 1984, s. 275—278.

1985

K dejinám (či monografii) Brestovian. — In: K dejinám miest a obcí v Trnavskom okrese. Red. J. Šimončič. Trnava, Štátny okresný archív 1985, s. 38—44.

O pomenovaniach príležitostných počastovaní. — Kultúra slova, *19*, 1985, s. 332—339.

Prezývky konzumentov istých jedál a nápojov. — Výživa a zdravie, *30*, 1985, s. 210—211.
O názvoch tradičných vianočných nápojov. — Výživa a zdravie, *30*, 1985, s. 273—274.
Stretania s naším časopisom. — Výživa a zdravie, *30*, 1985, s. 149—150 (o vlastných príspevkoch o ľudových názvoch jedál, publikovaných na stránkach časopisu v r. 1969—1984).

1986

Homonymia a polysémia v nárečovom slovníku. — In: Dialektologický zborník. 2. Red. L. Bartko. Prešov, Filozofická fakulta UPJŠ 1986, s. 131—140, rus. res. s. 141, nem. res. s. 142.

Motivačné súvislosti pomenovaní náradia na ťahanie vína. — Kultúra slova, *20*, 1986, s. 346—351.

Ako sa pomenúvalo náradie potrebné pri zakáľačke. — Výživa a zdravie, *31*, 1986, s. 40—42.
O nádobe, z ktorej nápoj v zime hrial a v lete chladil. — Výživa a zdravie, *31*, 1986, s. 273—274.

1987

Synonymia v nárečovej vinohradníckej terminológii. — In: Jazykovedné štúdie. 21. Dialektológia. Red. I. Ripka. Bratislava, Veda 1987, s. 71—77.

Včelárske termíny *včelín* a *úľ* v slovenskej toponymii. — In: IX. slovenská onomastická konferencia. Red. M. Majtán. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1987, s. 149—154.

Vinohradnícka terminológia v diele Jána Hollého. — Slovenská reč, *52*, 1987, s. 276—288.

O bialoši a jeho názve. — Výživa a zdravie, *32*, 1987, s. 272—273.

1988

Nárečie Trnavy a jej najbližšieho okolia. — In: Dejiny Trnavy. Red. J. Šimončič — J. Watzka. Bratislava, Obzor 1988, s. 397—433, rus. res. s. 466, nem. res. s. 471, angl. res. s. 475—476. — 2. vyd.: 1989 (spoluautor K. Palkovič).

Slovenské pomenovania úľov a ich slovanské súvislosti. — In: Studia linguistica Polono-Slovaca. 1. Red. K. Rymut et al. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk — Łódź, Zakład Narodowy imenia Ossolińskich — Wydawnictwo PAN 1988, s. 165—174.

O vývoji jazyka v Trnave. — Kultúra a život Trnavy, *19*, 1988, č. 12, s. 17—20.

1989

Interferencia spisovných a nárečových termínov vo včelárstve. — Slovenská reč, *54*, 1989, s. 9—18.

Ubytovacie hostince a ich pomenovania. — In: Dedinská krčma z obdobia feudalizmu a kapitalizmu. Red. J. Jurkovič. Bratislava, ERPO 1987, s. 141—150.

1990

Vinárska slovná zásoba vo Fándlyho diele. — In: Studia linguistica Polono-Slovaca. 2. Red. M. Majtán. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1990, s. 212—223, poľ. res. s. 224—225.

Nárečová terminológia, jej výskum a spracovanie v rámci celonárečového výskumu. — Slovenská reč, *55*, 1990, s. 155—164.

Nárečová terminológia vegetačnej členitosti viniča. — Slovenská reč, *55*, 1990, s. 285—295.

Jubilantke Adriane Ferenčíkovej. — Kultúra slova, *24*, 1990, s. 30—31 (k 50. narodeninám).

1991

Včelárska terminológia v diele Juraja Fándlyho. — Slovenská reč, *56*, 1991, s. 79—87.

Nárečie. — In: Cífer. Vlastivedná monografia. Red. L. Bernadič. Bratislava, Obzor 1991, s. 243—253.

Nárečie obyvateľov. Ukážky z nárečových textov. Slovník z miestnej slovnej zásoby. — Cíferpress, 1991, č. 1, s. 11.

Kalkíš ako pochúťka i ako jarné vitamíny. — Výživa a zdravie, *38*, 1991, s. 30.

O bohatstve slovenských prameňov i žriedel a ich ľudových názvoch. — Výživa a zdravie, *36*, 1991, s. 93—94.

Vytiahnime si za tekvičku vína. — Výžia a zdravie, *36*, 1991, s. 167—168.

Za pekný vinš a pozornosť žičlivý podarúnok. — Výživa a zdravie, *36*, 1991, s. 192—193.

Fándlyho Slovenský včelár v origináli. [Fándly, J.: O úhoroch aj včelách. — Slovenský včelár. Bratislava 1990.] — In: Kultúra slova, *25*, 1991, s. 249—250 (ref.).

1992

Vinohradnícka terminológia v diele Juraja Fándlyho v konfrontácii so Slovárom a nárečiami. — In: Pamätnica Antona Bernoláka. Red. J. Chovan v spolupráci s M. Majtánom. Martin, Matica slovenská 1991, s. 144—152.

Kone moje, kone vrané. — Kultúra slova, *26*, 1992, s. 83—86.

Výslužka v slove a v košíku. — Výživa a zdravie, *37*, 1992, s. 21—22.

S „letečkom" k veľkonočnému baránkovi. — Výživa a zdravie, *37*, 1992, s. 61—62.

Dar ovocia. — Výživa a zdravie, *37*, 1992, s. 251—252.

Jubilujúcemu PhDr. Vladovi Uhlárovi. — Kultúra slova, *26*, 1992, s. 371—372 (k 80. narodeninám).

1993

Fašiangu, fašiangu, sviatku preveliký. — Kultúra slova, *27*, 1993, s. 19—23.

Čo chutí, neškodí — tobôž nie v prezývkach. Kultúra slova, *27*, 1993, s. 52—55.

O fašiangoch hodových dňoch. — Výživa a zdravie, *38*, 1993, s. 9—10.

Pochuťme si na štrúdli. — Výživa a zdravie, *38*, 1993, s. 114—115.

Na Marcina husacina. — Výživa a zdravie, *38*, 1993, s. 160—162.

Náš vianočný podarúnok. — Výživa a zdravie, *38*, 1993, s. 203—205.

1994

Slovník slovenských nárečí. 1. Red. I. Ripka. Bratislava, Veda 1994. 936 s. (člen autorského kolektívu).

Zo západoslovenskej zoonymie (mená koní). — In: Jazyková a mimojazyková stránka vlastných mien. Red. E. Krošláková. Bratislava — Nitra, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV — Vysoká škola pedagogická 1994, s. 192—193.

O stravovaní na pútnických cestách v minulosti. — Výživa a zdravie, *39*, 1994, s. 52—53.

Verne v službách rodnej reči. (Jubilujúcemu PhDr. Konštantínovi Palkovičovi.) — Kultúra slova, *28*, 1994, s. 297—298 (k 75. narodeninám).

Edičná činnosť

Francisci, J.: Vlastný životopis. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1956 (jazyková úprava pôvodného rukopisu, edičné poznámky, návrh na obálku a väzbu).

Bielek, A.: Povesti z hôr a iné. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1957 (textová úprava, poznámky).

Kalinčiak, J.: Orava. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1957 (textová úprava, vysvetlivky).

Jégé: Spisy. 2. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1957 (textová úprava, poznámky a vysvetlivky).

Tomášik, S.: Bašovci na Muránskom zámku. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1958 (výber z diela, edičná príprava, poznámky a vysvetlivky).

Plicka, K.: Slovenský spevník. 1. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1961 (textová úprava).

Gavlovič, H.: Valaská škola mravuv stodola. — In: Čítanie o správnej výžive na rok 1970. Red. V. Španko. Bratislava, Spoločnosť pre racionálnu výživu 1970, s. 72—73 (štyri sonety).

Fándly, J.: Piľní domajší a poľní hospodár. 1. (Reedícia.) Bratislava, Tatran 1990 (spolueditori M. Majtán a M. Majtánová).

Prekladateľská činnosť

Vlček, J.: Kapitoly zo slovenskej literatúry. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1954. 446 s. (spoluprekladateľ B. Haluzický).

Rais, K. V.: Zapadnutí vlastenci. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1959. 332 s. (preklad a vysvetlivky).

Rais, K. V.: Cestička k domovu. Bratislava, Mladé letá 1961. 224 s. (verše prel. J. Mihalkovič).

Šafárik, P. J.: Literatúra, jazyk, spoločnosť. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1961 (preklad z češtiny, preklad z nemčiny R. Beták a V. Betáková).

Nový, K.: Rytieri a zbojníci. Bratislava, Mladé letá 1963. 232 s. (preklad a vysvetlivky).

Sojková, K.: Čierna nedeľa. Bratislava, Mladé letá 1964. 88 s.

Beneš, J. K.: Očarovaný dom. Bratislava, Tatran 1966. 320 s.

Langer, F.: Bratstvo Bieleho kľúča. Bratislava, Mladé letá 1967. 148 s.

Bajza J. I.: Hostiny šľachty v 18. storočí. — Výživa a zdravie, *14*, 1969, s. 84—85 (transformácia do súčasnej slovenčiny).

Bajza, J. I.: René na svadbe. Výživa a zdravie, *14*, 1969, s. 211—212 (transformácia do súčasnej slovenčiny).

Bajza, J. I.: Príhody a skúsenosti mladíka Reného. Bratislava, Tatran 1970. 362 s. — 2. vyd. 1976. 372 s. (transformácia do súčasnej slovenčiny).

Zhoř, A.: Statočný Abo. Bratislava, Mladé letá 1971. 272 s.

Fándly, J.: Rozprávky rozmarné i poučné (a Verše). Bratislava, Tatran 1973. 280 s. (transformácia do súčasnej slovenčiny).

Fándly, J.: Kalendárium pilného vinohradníka 18. stor. — Vinohrad, *12*, 1974, s. 146, 171 (transformácia do súčasnej slovenčiny a krátky úvod).

Šrámek, F.: Elis na Grödinge. — In: Nesmrteľní milenci. 2. Bratislava, Tatran 1974, s. 265—274.
Čapek K.: Helena. — In: Nesmrteľní milenci. 3. Bratislava, Tatran 1977, s. 251—263.
Michalko, P.: Rozhovor učiteľa so sedliakmi o škodlivosti povier. Bratislava, Tatran 1977. 270 s. (transformácia do súčasnej slovenčiny).
Ottmayer, A.: Tajomná láska. Bratislava, Tatran 1980. 146 s. (transformácia do súčasnej slovenčiny, edičný návrh a edičné poznámky).
Fándly, J.: O trinástich jedlách zo zemiakov. — Výživa a zdravie, *28*, s. 208—209 (transformácia do súčasnej slovenčiny).

Zostavil *L. Dvonč*

Životné jubileum doc. PhDr. Juraja Furdíka, CSc.

Tlak desiatkovej sústavy je najmä pri životných jubileách neúprosný — pracuje naozaj s matematickou presnosťou: 17. augusta 1995 sme si pripomenuli ďalší okrúhly životný predel — zavŕšenie šiestej desiatky kmeňového pracovníka katedry slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty UPJŠ doc. PhDr. Juraja F u r d í k a, CSc. (na prešovskú fakultu prišiel r. 1958 — hneď po absolvovaní štúdia v odbore slovenský jazyk — maďarský jazyk na Filozofickej fakulte UK v Bratislave). Od posledného pripomenutia jeho životného medzníka (porov. Buzássyová, K.: Na päťdesiatku Juraja Furdíka. Slovenská reč, *50*, 1985, s. 234—236; Sabol, J.: Životné jubileum docenta Juraja Furdíka. Jazykovedný časopis, *36*, 1985, s. 174—175) treba osobitne podčiarknuť tri kulminačné body na jeho vedeckovýskumnej, vzdelávacej a organizačnej trase: je to vzopätie, smerujúce k vydaniu jeho najnovšej monografie *Slovotvorná motivácia a jej jazykové funkcie* (Levoča, Modrý Peter 1993. 199 s.), druhé sa završuje jeho suverénnym inauguračným konaním na profesora v odbore slovenský jazyk na materskom pracovisku (1. 3. 1995), tretie jeho ustanovením do funkcie prodekana pre vedu a výskum na Filozofickej fakulte UPJŠ v Prešove (1. 3. 1994).

Vyústenie sústredenej vedeckovýskumnej činnosti J. Furdíka do monografie *Slovotvorná motivácia a jej jazykové funkcie* sa predznamenáva celou sieťou bádateľských jarčekov a potokov: k najzávažnejším z nich patria štúdie nasmerované k lingvistickej metodológii a k porovnávaciemu slovotvornému výskumu jazykových štruktúr (o jazyku v čase: diachrónia, synchrónia, prognostické aspekty; o metodologických východiskách komplexného kvantitatívneho výskumu slovotvorného systému slovenčiny pomocou počítača; o onomaziologickej symetrii a asymetrii v lexike slovanských jazykov a i.). Práca je prirodzeným vyvrcholením základného bádateľského záujmu J. Furdíka v ostatných rokoch: ide o problematiku, ktorú podľa jeho mienky možno pokladať za ústrednú v teórii tvorenia slov — o princíp

slovotvornej motivácie. Táto problematika pri podrobnom prieskume roztvorila autorovi celý rad závažných filozofických, všeobecnolingvistických, sémiotických a komunikačných otázok, ktoré rieši originálne, sústredene a systémovo, s výkladovým gestom skúseného neopakovateľného vysokoškolského prednášateľa. J. Furdík z všeobecnojazykovedného predpolia teórie slovotvornej motivácie skúma štatút a fungovanie slovotvorne motivovaných slov v morfologickej, v syntaktickej, v sémantickej, v štylistickej sústave, v slovnej zásobe nárečí, skúša možnosti využitia princípu slovotvornej motivácie pri porovnávacom skúmaní slovenskej a inojazyčnej (nemeckej a maďarskej) slovnej zásoby. Hoci sa sústreďuje na jav kotviaci primárne v lexikálnom podsystéme jazyka, zaujíma ho takto — či predovšetkým — dynamika jeho prieniku do ďalších jazykových rovín; tento metodologický postup si už úspešne môže dovoliť iba skúsený lingvista, ktorý dovidí ďaleko za rámec vlastnej disciplíny. Lingvistické (najmä gramaticko-lexikálne) „univerzum" — avšak skúmané nie náznakmi a povrchovo — je zákonitým završovaním jazykovedného uvažovania J. Furdíka (nečudo, že v posledných rokoch na fakulte popri svojich „klasických" slovakistických disciplínach prednáša porovnávaciu gramatiku slovanských jazykov a je jedným z dvoch garantov disciplíny všeobecná jazykoveda). Podrobný formovo-obsahový výskum slovotvorne motivovaných slov v slovenčine vrcholí u J. Furdíka v ostatných rokoch v komplexnom zábere, a to aj pre potreby jazykovej praxe: v príprave slovotvorného slovníka slovenčiny (ide o grantový projekt pod jeho vedením); jubilant našej lingvistickej obci už predstavil východiskový teoretický postup a spracovanie ukážkových hesiel (porov. aj jeho správu v Zápisníku slovenského jazykovedca, *13*, 1994, č. 1—4, s. 16—17).

J. Furdík kontinuálne pokračuje v prieskume morfologickej roviny spisovnej slovenčiny (podnietený aj úspechom vysokoškolskej učebnice Oravec, J. — Bajzíková, E. — Furdík, J.: *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia*. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988. 232 s.), v už spomínanom synchronicko-porovnávacom výskume slovenčiny a maďarčiny a slovenčiny a nemčiny, ale nezabúda ani na oblasť, v ktorej sa pohybuje nielen ako vnímavý percipient, ale aj ako zanietený interpret — na umeleckú prózu, ktorej výskumu venoval niekoľko zasvätených štúdií. A — pravdaže — intenzívne sa venuje svojim vzdelávacím a organizačným aktivitám (člen vedeckej rady FF UPJŠ, v r. 1990—1992 člen vedeckej rady Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v Bratislave, vedúci jazykovednej sekcie katedry, člen redakčnej rady Slovenskej reči, v r. 1990—1994 člen výboru prešovskej pobočky Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV, školiteľ ašpirantov a doktorandov vo vednom odbore slovenský jazyk, člen komisie pre obhajoby kandidátskych a doktorských dizertačných prác v odbore slovenský jazyk a i.).

Nášho jubilanta charakterizuje príkladná precíznosť a dôslednosť v komplexnosti. Je vzácny typ vysokoškolského pracovníka, v ktorom sa bádateľské spája so

vzdelávacím priam bez možností zistiť hranice týchto dvoch činností, ktorý svojou celostnou aktivitou napĺňa tézu, že dominantnou črtou univerzitného vzdelávania je tvorivosť. Svedectvo o tom by mohli vydať — okrem iného — hoci desiatky originálnych diplomových prác či prác v rámci študentskej vedeckej a odbornej činnosti, ktoré vznikli pod jeho vedením.

Do ďalších rokov nášmu jubilujúcemu kolegovi a priateľovi doc. PhDr. Jurajovi Furdíkovi, CSc., vinšujeme pevné zdravie, aby obklopený žičlivým rodinným i pracovným prostredím završoval tvorivé inšpirácie, rozohrávajúc svoje „mahlerovské" bádateľské skladby, charakteristické prvkom teoretickej monumentálnosti, ale zároveň interpretačnej precíznosti. Želáme mu priehrštie síl na nerušené vzdelávacie aktivity a uspokojujúce množstvo času na obohacujúce umelecké zážitky.

Ad multos annos!

J. Sabol

Súpis prác doc. Juraja Furdíka za roky 1985—1994

Táto bibliografia jazykovedných prác J. Furdíka nadväzuje na Súpis prác doc. Juraja Furdíka za roky 1958—1994 od L. Dvonča, ktorý vyšiel v Slovenskej reči, *50*, 1985, s. 236—241.

1985

Jazyk v čase (diachrónia, synchrónia, prognostické aspekty). — In: K princípom marxistickej jazykovedy. Red. S. Ondrejovič. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1985, s. 72—75.

Poznatky z moskovskej konferencie o konfrontačnom výskume slovanskej slovotvorby. — Zápisník slovenského jazykovedca, *4*, 1985, č. 3, s. 17—20 (tézy prednášky konanej dňa 20. 12. 1984 v pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Prešove).

Slovotvorná motivácia ako systémový princíp v slovnej zásobe. — Zápisník slovenského jazykovedca, *4*, 1985, č. 4, s. 29—31 (tézy prednášky konanej dňa 11. 9. 1985 v pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Prešove).

Blanár, V.: Lexikálno-sémantická rekonštrukcia. Bratislava 1984. — In: Jazykovedný časopis, *36*, 1985, s. 180—182 (ref.).

Medzinárodné sympózium o porovnávacom výskume tvorenia slov v slovanských jazykoch. — Jazykovedný časopis, *36*, 1985, s. 172—174 (správa o sympóziu konanom v dňoch 3.—7. 12. 1984 v Moskve).

1986

Zum Vergleich von Wortbildungssystemen in slawischen und nichtslawischen Sprachen (am Material des Deutschen und Slowakischen). — Zeitschrift für Slawistik, *31*, 1986, s. 80—86.

Motivačná nasýtenosť textu v slovenčine a v nemčine. — Zápisník slovenského jazykovedca, *5*, 1986, č. 1, s. 1—3 (tézy prednášky konanej dňa 8. 10. 1985 v Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Bratislave).

1987

Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1987. 232 s. (spoluautori J. Oravec, E. Bajzíková).

Štylistické dimenzie slovotvorne motivovaného slova. — Jazykovedný časopis, *38*, 1987, s. 25—31.

1988

Víťazný február a jeho odraz v dynamike spoločnosti, jazyka a jazykovedy. — Slovenská reč, *53*, 1988, s. 65—71.

O jazykovednej práci na vysokých školách. — Jazykovedný časopis, *39*, 1988, s. 63—68 (spoluautor J. Sabol).

Slovotvorný slovník a problémy slovotvornej motivácie v sovietskej jazykovede. — Zápisník slovenského jazykovedca, *7*, 1988, č. 1, s. 6—7 (tézy prednášky konanej dňa 11. 11. 1987 v pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Prešove).

Vzácne životné jubileum prof. Ľudovíta Nováka. — Slovenská reč, *53*, 1988, s. 369—371 (k 70. narodeninám).

Životné jubileum Kláry Buzássyovej. — Slovenská reč, *53*, 1988, s. 371—373 (k 50. narodeninám).

1989

Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Veda 1989. 440 s. (člen autorského kolektívu).

Ref. 1. Baltovová, J.: Säpostavitelno ezikoznanie, 1989, č. 1, s. 90—93. — 2. Dudok, M.: Nové v slovenskej jazykovede. — Nový život (Nový Sad), *42*, 1990, s. 198—203 (aj o publikáciách: 1. Kačala, J.: Sloveso a sémantická štruktúra vety. Bratislava 1989. — 2. Ondrejovič, S.: Medzi slovesom a vetou. Bratislava 1989). — 3. Jordanovová, L.: Bălgarski ezik, *11*, 1990, s. 380—381. — 4. Flegl, V.: O slovní zásobě slovenštiny. — Český jazyk a literatura, *41*, 1990/1991, s. 155—156. — 5. Moško, G.: O opise dynamiky slovnej zásoby. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *37*, 1990/1991, s. 26—28. — 6. Šimková, M.: Slovná zásoba slovenčiny pod „synchrónno-dynamickým" drobnohľadom. — Kultúra slova, *24*, 1990, s. 250—253. — 7. Straková, V.: Slavia, *59*, 1990, s. 436—439. — 8. Ruščák, F.: Dynamika v dynamike. — Romboid, *26*, 1991, č. 7, s. 64—66. — 9. Brabcová, R.: Zbornik Matice srpske za slavistiku, *40*, 1992, s. 211—212. — 10. Heinisch, R. — Ohnheiser, I.: Kritikon Litterarum (Leipzig), *19*, 1992, s. 50—53. — 11. Neščimenkovová, G. P.: Voprosy jazykoznanija, 1992, č. 6, s. 146—150. — 12. Martincová, O. — Vlková, V.: Slovo a slovesnost, *53*, 1992, s. 224—230. — 13. Slančová, D. — Sokolová, M.: Slovenská reč, *58*, 1993, s. 180—185. — 14. Kowaliková, K.: Wolół słownika współczesnego języka polskiego. 3. Zakres selekcji i informacji. Red. W. Lubaś — F. Sowa. Kraków 1993, s. 113—119.

Gramatická syntéza súčasnej češtiny. — Jazykovedný časopis, *40*, 1989, s. 134—164, rus. res. s. 164 (spoluautori J. Sabol, S. Ondrejovič, M. Darovec).

Z lexiky a syntaxe povstaleckej tlače. — Slovenská reč, *54*, 1989, s. 193—206 (spoluautorka J. Nižníková).

Metodologické východiská a prvé výsledky spracovania slovotvorného systému slovenčiny pomocou počítača. — Zápisník slovenského jazykovedca, *8*, 1989, č. 1, s. 9—12 (tézy prednášky konanej dňa 16. 11. 1988 v pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Nitre).

Kamiš, A.: Lokál a jeho problematika v současné spisovné češtině. Praha 1986. — In: Slovenská reč, *54*, 1989, s. 369—372 (rec.).

Ján Sabol päťdesiatročný. — Slovenská reč, *54*, 1989, s. 51—54.

1990

Pokus o komplexný kvantitatívny výskum slovotvorného systému slovenčiny pomocou počítača. (Metodologické východisko.) — In: Metódy výskumu a opisu lexiky slovanských jazykov. Red. V. Blanár et al. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1990, s. 254—264.

1991

Motivačná nasýtenosť textu v slovenčine a v nemčine. — In: Konfrontačný a komparatívny výskum jazykovej a literárnej komunikácie. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. Jazykovedný zborník. 8/Literárnovedný zborník. 8. Red. P. Petrus. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1991, s. 65—75, rus. res. s. 75, nem. res. s. 75—76.

Onomaziologické symetrie a asymetrie v lexike slovanských jazykov. — Zápisník slovenského jazykovedca, *10*, 1991, č. 1—2, s. 21—23 (tézy prednášky, konanej dňa 15. 11. 1990 v pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Prešove).

Jubileum doc. dr. Františka Ruščáka. — Slovenská reč, *56*, 1991, s. 328—330 (k 50. narodeninám).

1992

Kompozičná funkcia osobných mien v próze. — In: Acta Facultatis PaedagogicaeUniversitatis Šafarikanae. Roč. 28. Zv. 3. Slavistika. Onomastika a škola. Red. M. Blicha et al. Prešov, Pedagogická fakulta Univerzity P. J. Šafárika v Prešove 1992, s. 62—70, fr. res. s. 70—71 (spoluautorka V. Žemberová).

Oporný pilier slovenskej jazykovedy. (O nedožitej osemdesiatke prof. Eugena Paulinyho.) — Slovenská reč, *57*, 1992, s. 321—324.

1993

Slovotvorná motivácia a jej jazykové funkcie. 1. vyd. Levoča, Modrý Peter 1993. 200 s.

Encyklopédia jazykovedy. Sprac. J. Mistrík s kolektívom autorov. 1. vyd. Bratislava, Obzor 1993. 520 s. (člen kolektívu autorov).

Žáner a text — balada v umeleckom texte (o dvoch prózach Jána Johanidesa). — In: Text a kontext. Red. F. Ruščák. Prešov, Pedagogická fakulta v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach 1993, s. 170—182 (spoluautorka V. Žemberová).

Onomasiologičeskije simmetrii i asimmetrii v lexike slavianskich jazykov. — In: XI. medzinárodný zjazd slavistov. Zborník resumé. Red. J. Doruľa et al. Bratislava, Veda 1993, s. 413—414.

1994

Integračné procesy pri lexikálnych prevzatiach. — Jazykovedný časopis, *45*, 1994, s. 95—102.

Princíp motivácie vo frazeológii a v derivatológii. — In: Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej. 6. Red. M. Basaj — D. Rytelová. Warszawa, Slawistyczny ośrodek Wydawniczy 1994, s. 7—14.

Na obranu z — alebo Koľko nôh má osol? — Rozhovor, *1*, 1994, č. 1, s. 7—10 (o pravopise slova *filozofia*).

Blanár, V.: Porovnávanie lexiky slovanských jazykov z diachrónneho hľadiska. Bratislava 1993. — In: Jazykovedný časopis, *45*, 1994, s. 49—52 (rec.).

Redakčná činnosť

Slovenská reč, *50*, 1985 — *59*, 1994 (člen red. rady).

Zostavil *L. Dvonč*

Správa z valného zhromaždenia Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV, konaného 17. 5. 1994

Dňa 17. 5. 1994 sa na FF UK v Bratislave konalo valné zhromaždenie Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV, zamerané na zhodnotenie práce spoločnosti v období od 28. 5. 1992 do 17. 5. 1994 a na prípravu personálnych a organizačných podmienok práce v ďalšom funkčnom období. Organizačnou inováciou, vychádzajúcou z uznesenia valného zhromaždenia v r. 1992, bolo jeho spojenie so širšie koncipovaným odborným podujatím — tentoraz so *6. celoslovenským stretnutím jazykovedcov*, orientovaným na otázky jednojazyčných výkladových a špeciálnych slovníkov.

Valné zhromaždenie otvoril a viedol predseda SJS Dr. Ivor Ripka. V úvodnom prejave vyzval prítomných, aby si minútou ticha uctili pamiatku členov spoloč-

nosti akademika Ľudovíta Nováka, prof. Dr. Jozefa Škultétyho, CSc., a doc. Dr. Galiny Konfederákovej, CSc., ktorí v uplynulých dvoch rokoch navždy opustili naše rady.

Pracovný program valného zhromaždenia otvorili voľby komisií — plénum zvolilo volebnú komisiu s predsedom Dr. M. Majtánom a návrhovú komisiu s predsedom Dr. M. Považajom. Potom tajomníčka spoločnosti Dr. M. Nábělková prečítala správu o činnosti slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV za obdobie od 28. 5. 1992 do 17. 5. 1994 a revízorka spoločnosti Dr. A. Oravcová predniesla revíznu správu.

Nasledovala voľba nového výboru SJS pri SAV. Dr. M. Majtán, predseda volebnej komisie, oboznámil prítomných s volebným systémom a kandidačnou listinou. Nový výbor spoločnosti bol zvolený na dvojročné obdobie v zložení: *Dr. I. Ripka*, predseda, *doc. J. Dolník, prom. fil. A. Ferenčíková, doc. p. Žigo*, podpredsedovia, *Dr. M. Nábělková*, vedecká tajomníčka, *Mgr. Ľ. Balážová*, hospodárka, *prof. J. Sabol*, predseda pobočky v Prešove, *Dr. J. Klincková*, predsedníčka pobočky v Banskej Bystrici, *doc. E. Krošláková*, predsedníčka pobočky v Nitre, *doc. P. Ďurčo, Dr. S. Ondrejovič, Dr. A. Oravcová, Dr. J. Skladaná*, členovia. Za revízorky spoločnosti boli zvolené *Dr. S. Mislovičová a Dr. J. Benkovičová*. Predseda spoločnosti I. Ripka, zvolený do čela spoločnosti na druhé funkčné obdobie, poďakoval za prácu odstupujúcemu výboru, tým jeho členom, ktorí sa po viacročnej práci rozhodli ďalej nekandidovať, novému obmenenému výboru zaželal veľa úspechov. V krátkosti načrtol rámcový plán činnosti spoločnosti v nastávajúcom období, počítajúci (v rámci možností v neľahkej ekonomickej situácii) s rozvíjaním tradičných pozitívnych foriem práce, ku ktorým sa už radí aj podujatie s kratšou, ale perspektívnou tradíciou — kolokvium mladých jazykovedcov.

V diskusii o práci spoločnosti sa objavilo niekoľko organizačných a pracovných námetov. K personálnym otázkam spoločnosti sa vyslovil Dr. J. Doruľa, ktorý sa prihováral za výraznejšie zastúpenie, resp. perspektívne prevzatie funkcií vo výbore vysokoškolskými pracovníkmi, aby sa rovnomernejšie rozložili pracovné aj materiálne investície v práci spoločnosti. J. Doruľa sa v súvislosti s malým ohlasom na vypísané konkurzy obrátil na kolegov zo slovakistických katedier s prosbou o vyhľadávanie nadaných študentov, ktorí by boli ochotní po skončení štúdia venovať sa aj na akademickom pracovisku výskumnej práci. M. Nábělková pripomenula, že na podporu záujmu a integrácie študentov do mladej vedeckej komunity sa zameriava aj kolokvium mladých jazykovedcov — na poslednom takomto podujatí sa okrem mladých výskumných a výskumno-pedagogických pracovníkov, ašpirantov a pracovníkov na študijných pobytoch zúčastnili aj študenti. V tomto trende by bolo dobre pokračovať, čo si však vyžaduje zainteresovanie a povzbudenie zo strany pedagógov. J. Sabol ako perspektívnu úlohu spoločnosti uviedol zintenzívnenie výmeny prednášateľov z rozličných pra-

covísk, posilnenie tvorivého diskusného ovzdušia. Ďalšou dôležitou úlohou, ktorú by spoločnosť mohla iniciovať a koordinovať, je monografický výskum života a diela významných slovenských lingvistov (Ľ. Novák, E. Pauliny, J. Stanislav, J. Štolc...). Kým by nevznikla takáto edícia, mohli by sa pohľady do vnútra histórie vlastného odboru publikovať podobnou, nie príliš nákladnou formou ako zborník VARIA. Značnú časť diskusie vyplnili úvahy, sťažnosti a rady týkajúce sa distribúcie jazykovedných časopisov. V súvislosti so Zápisníkom slovenského jazykovedca za r. 1993, obsahujúcim zoznam členov spoločnosti, M. Nábělková vyslovila prosbu, aby prípadné chyby, resp. dodatočné zmeny členovia spoločnosti ohlasovali výboru. Pokiaľ ide o organizačnú stránku práce výboru, v nasledujúcom funkčnom období bude o to zložitejšia, že v rámci úsporných opatrení ruší SAV Organizačné stredisko vedeckých spoločností, ktoré vykonávalo podstatnú časť hospodárskych operácií spoločnost, a od druhého polroku prechádzajú tieto činnosti na spoločnosť. Nie je ešte jasná ani finančná situácia spoločnosti, nie je známa výška dotácie SAV. Od nej potom budú závisieť pracovné a vydavateľské možnosti — napr. Zápisník slovenského jazykovedca vychádzal v uplynulých rokoch len vďaka dodatočným dotáciám.

Po diskusii plénum schválilo uznesenie valného zhromaždenia, ktorého návrh prečítal predseda návrhovej komisie Dr. M. Považaj: valné zhromaždenie SJS pri SAV 1. schvaľuje správu o činnosti SJS v minulom funkčnom období; 2. schvaľuje revíznu správu o hospodárskej činnosti a udeľuje absolutórium hospodárke S. Mislovičovej; 3. schvaľuje správu volebnej komisie o výsledku voľby výboru; 4. ukladá výboru SJS pri SAV prerokovať námety z diskusie, predovšetkým a) iniciovať monografický výskum života a diela význačných slovenských jazykovedcov a hľadať možnosti publikovania výsledkov výskumu; b) v nasledujúcom funkčnom období sa usilovať nájsť vhodných kandidátov na vedúce funkcie v SJS pri SAV aj z iných pracovísk ako z JÚĽŠ SAV; 5. prijíma rámcový plán činnosti SJS na roky 1994—1995; 6. odporúča výboru SJS hľadať cesty, ako pokračovať vo vydávaní Zápisníka slovenského jazykovedca, zborníka príspevkov z kolokvia mladých jazykovedcov VARIA a zborníka Recueil linguistique de Bratislava.

Na záver valného zhromaždenia predseda spoločnosti I. Ripka poďakoval prítomným za účasť a všetkých pozval na 6. celoslovenské stretnutie jazykovedcov, plánované na dva poldni — na poobedie 17. a predpoludnie 18. mája.

6. celoslovenské stretnutie jazykovedcov na tému *Lexikológia a lexikografia v synchronickom a diachronickom aspekte* sa konalo po ročnej prestávke, po prvý raz ako súčasť valného zhromaždenia a v Bratislave — nie ako „výjazdový seminár".

I. Ripka v úvodnom slove pripomenul doterajšiu históriu celoslovenských stretnutí: 1. stretnutie bolo v júni 1988 na Donovaloch (s témou *Súčasný stav a úlohy slovenskej slovakistiky a slavistiky + 125. výročie založenia Matice slo-*

venskej), 2. v tej istej lokalite v júni 1989 (téma *Jazyk a umelecká literatúra*), 3. v decembri 1990 v Smoleniciach (téma *Súčasný pohyb v toponymii*), 4. v októbri 1991 v Modre-Piesku (bol to seminár *o dvojjazyčnej lexikografii*), 5. v septembri 1992 v Banskej Bystrici (téma *100 rokov areálovej lingvistiky*).

Cieľom 6. celoslovenského stretnutia bolo spoločne posúdiť a prediskutovať aktuálnu problematiku, súvisiacu s komplexným výskumom a opisom slovnej zásoby slovenčiny. Pri koncipovaní programu sa vychádzalo predovšetkým z vedeckej aj spoločenskej aktuálnosti zvolenej tematiky v súčasnosti, z výskumných plánov jazykovedných pracovísk i jednotlivých bádateľov. Na podujatí odznelo 12 príspevkov. V prvom bloku sa predstavili pripravované, resp. začínané lexikografické projekty — slovník súčasného slovenského jazyka, systémový slovník slovenčiny, valenčný slovník, morfematický slovník slovenského jazyka, bernolákovský slovník a slovník slovenských terénnych názvov. V zásade išlo o predstavenie teoreticko-metodologických východísk projektov, o priblíženie zvolenej koncepcie lexikografických diel. V druhom bloku odzneli referáty, približujúce problematiku vzťahu teórie a praxe či koncepcie a realizácie (v rozličnom stupni) rozpracovaných projektov, a to najmä *Slovníka slovenských nárečí, Synonymického slovníka slovenčiny* a *Historického slovníka slovenského jazyka*. Súčasťou druhého bloku boli aj referáty, venované počítačovej „podpore" lexikografických diel a rozvíjaniu lexiky cudzincov. Podujatie malo živý priebeh, o aktuálnu problematiku bol (najmä prvý deň) značný záujem, čo sa odrazilo aj v zaujímavej diskusii — prínosnej rovnako pre autorov pripravovaných a rozpracovaných projektov, ako aj pre ostatných účastníkov podujatia.

M. Nábělková

Správa o činnosti Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV za obdobie od 28. 5. 1992 do 17. 5. 1994

Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV sa vo funkčnom období 28. 5. 1992—17. 5. 1994 orientovala na tradičné formy činnosti, sledujúce utváranie podmienok na optimálny rozvoj jazykovedy, rozširovanie poznatkov získaných na poli vedeckého výskumu, zvyšovanie odbornej úrovne a podporu kontaktov a spolupráce jazykovedcov rozličných pracovísk — usporadúvala kolokviá, semináre, prednášky a diskusie o výsledkoch grantových úloh, rozvíjala vlastnú edičnú činnosť.

Prácu SJS pri SAV od 28. 5. 1992 do 17. 5. 1994 organizoval výbor v zložení: *Dr. I. Ripka*, predseda, *Dr. M. Majtán, doc. J. Mlacek, prof. J. Sabol*, podpredsedovia, *Dr. M. Nábělková*, vedecká tajomníčka, *Dr. S. Mislovičová*, hospodárka, *doc. J. Furdík*, predseda pobočky v Prešove, *Dr. J. Klincková*, predsedníčka pobočky v Banskej Bystrici, *doc. E. Krošláková*, predsedníčka pobočky v Nitre, *prof. V. Blanár, Dr. K. Buzássyová, prom. fil. A. Ferenčíková, doc. P. Žigo*, členovia. Revízorkami spoločnosti boli *Dr. A. Oravcová* a *Dr. A. Šebestová*. Výbor spoločnosti sa zišiel na 8 zasadnutiach, na ktorých priebežne riešil koncepčné aj aktuálne organizačné otázky, zaoberal sa prípravou vlastných podujatí spoločnosti a hľadal cesty na riešenie najmä finančných problémov, ktoré obmedzujúcim spôsobom ovplyvňovali činnosť spoločnosti v tomto období.

SJS pri SAV v súčasnosti združuje 241 členov, a to jazykovedcov zo SAV, vysokoškolských a stredoškolských pedagógov a redaktorov. V priebehu minulého funkčného obdobia z radov SJS navždy odišli akademik Ľudovít Novák, prof. Dr. Jozef Škultéty, CSc., a doc. Dr. Galina Konfederáková, CSc. 28 členov ukončilo členstvo v spoločnosti. V uplynulom období výbor schválil prijatie piatich nových členov (T. Bánik, S. Duchková, L. B. Hammerová, J. Hašanová a J. Huťanová).

Činnosť SJS pri SAV sa v rokoch 1992—1994 rozvíjala vo viacerých smeroch.

1. *Prednášková činnosť, celoslovenské stretnutia jazykovedcov a kolokviá mladých jazykovedcov*. V tomto období sa SJS tradične koncentrovala na prednáškovú činnosť — v Bratislave a v pobočkách odznelo 62 vedeckých prednášok (20 v Bratislave, 16 v Banskej Bystrici — včítane príspevkov na celoslovenských stretnutiach jazykovedcov, 13 v Nitre a 13 v Prešove a Košiciach). Na prednáškach, zameraných na metodologické otázky a konkrétne výsledky jednotlivých jazykovedných disciplín doma i v zahraničí, sa zúčastňovali vedeckí a pedagogickí pracovníci a študenti jazykovedného zamerania, ale aj záujemcovia z iných odborov. Viaceré podujatia v Bratislave aj v pobočkách sa konali pri príležitosti životných jubileí prednášateľov. Jazykovedná spoločnosť poskytla v zhode s uznesením minulého valného zhromaždenia najmä v prvom polroku 1993 priestor na prednesenie a prediskutovanie časti príspevkov pripravovaných na XI. medzinárodný zjazd slavistov v Bratislave (august—september 1993). Deväť z uvedených prednášok predniesli zahraniční prednášatelia — 2 prof. Ľ. Ďurovič (Lund), 2 prof. P. Király (Budapešť), prof. R. de Beaugrande (Viedeň), prof. D. Dudok, prof. S. Savić, Mgr. M. Ladjević (Nový Sad), J. Chloupek (Brno) a J. Kořenský (Praha).

V rokoch 1992—1994 SJS pri SAV pripravila viacero väčších vedeckých podujatí. Pokračovalo sa v tradícii celoslovenských stretnutí jazykovedcov. Na 3.—4. septembra 1992 v spolupráci s Fakultou humanitných a prírodných vied Univerzity Mateja Bela a Jazykovedným ústavom Ľ. Štúra pripravila 5. celoslovenské stretnutie jazykovedcov so seminárom na tému *100 rokov areálovej lingvistiky*. Podujatie, konané v Banskej Bystrici, malo príťažlivú náplň a zaujímavý priebeh.

Odznelo na ňom 11 príspevkov o dokončených aj rozpracovaných projektoch areálovej lingvistiky, dve prednášky sa týkali areálového zachytenia slovenčiny v zahraničí — na území Maďarska a na území bývalej Juhoslávie, vo Vojvodine a v Slavónii. Diskutovalo sa o prínose jednotlivých lingvistických osobností k rozvoju areálovej lingvistiky, o dosiahnutých výsledkoch, perspektívnych úlohách a ich zabezpečení.

6. celoslovenské stretnutie jazykovedcov sa v plánovanom termíne na jeseň 1993 vzhľadom na blízkosť termínu konania XI. medzinárodného zjazdu slavistov a „finančnú vyčerpanosť" pracovísk neuskutočnilo — presunulo sa do roku 1994 so zameraním na lexikológiu a lexikografiu v synchronickom a diachronickom aspekte.

Ako veľmi úspešné podujatia možno hodnotiť II. a III. ročník kolokvia mladých jazykovedcov, organizovaného v spolupráci s Jazykovedným ústavom Ľ. Štúra SAV. *II. kolokvium mladých jazykovedcov* sa konalo v dňoch 26.—27. novembra 1992 a *III.* 2.—3. decembra 1993 v Modre-Piesku. Na II. kolokviu odznelo 18 príspevkov, ktoré predniesli mladí jazykovedci aj kolegovia z nelingvistických pracovísk — z JÚĽŠ SAV, UPJŠ v Prešove, UMB v Banskej Bystrici, PF v Nitre, ÚJČ ČSAV, Slovenského výskumného ústavu v Békešskej Čabe, VÚDPaP a ÚSL SAV. Na III. kolokviu mladých jazykovedcov odznelo 22 príspevkov pri účasti mladých vedcov z väčšiny už spomínaných pracovísk a okrem toho z FF UK, PF Karlovej univerzity v Prahe, Ústavu slavistiky a balkanistiky AV Ruskej federácie, Lipskej univerzity, Kabinetu výskumu sociálnej a biologickej komunikácie SAV, psychologických katedier PF UK a Zürišskej univerzity a literárnovedného pracoviska FF UPJŠ. Obidve podujatia prebiehali v príjemnej tvorivej a diskusnej atmosfére. Programová rozmanitosť tém a prístupov sa odrazila v názve zborníka príspevkov z podujatia — *VARIA*, ktorý sa stretol s pozitívnym ohlasom. Za úspech možno považovať doterajšie vydanie zborníkov z prvých dvoch kolokvií — na *VARIA I* sponzorsky prispel denník Smena, *VARIA II* sa podarilo vydať vďaka vydavateľskej a finančnej spolupráci s PF UMB v Banskej Bystrici. Takto sa — s predpokladaným vydaním koncom leta 1994 — pripravuje aj zborník *VARIA III.* Za prípravu tlačových podkladov SJS pri SAV vďačí ústretovému prístupu Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra pri SAV.

Kolokvium o hydronymii, plánované pôvodne na rok 1992 a z technických dôvodov (rekonštrukcia chaty UK) presunuté na rok 1993, sa napokon pre nedostatočný záujmem členov spoločnosti neuskutočnilo. Príspevky pripravené na toto podujatie sa výbor spolu so Slovenskou onomastickou komisiou rozhodol prezentovať formou prednášok v SJS s uverejnením téz v Zápisníku slovenského jazykovedca.

V tomto období mala SJS pri SAV úzku a prospešnú spoluprácu s Jazykovedným ústavom Ľ. Štúra SAV, filologickými katedrami fakúlt vysokých škôl a s Organizačným strediskom vedeckých spoločností pri SAV.

2. *Ediční činnosť*. Novým edičným činom a úspechom SJS pri SAV v tomto období bol začiatok vydávania spomínaného zborníka prác z kolokvia mladých jazykovedcov — *VARIA I* a *II*, čo sa podarilo napriek ťažkej finančnej situácii.

Zvýšenie nákladov bez zodpovedajúceho nárastu príjmov spoločnosti znemožnilo SJS vydávať ročne tradičné 4 čísla *Zápisníka slovenského jazykovedca*. Mimoriadne dotácie umožnili pripraviť do tlače po jednom súhrnnom čísle Zápisníka (1992, č. 1—4; 1993, č. 1—4) so správami o činnosti, tézami vedeckých prednášok a najzávažnejšími informáciami zo slovenskej jazykovedy. Zápisník za rok 1993 vzhľadom na mnohé zmeny v adresách a ďalších údajoch obsahuje aj inovovaný zoznam členov Slovenskej jazykovednej spoločnosti. Prípravu tlačových podkladov Zápisníka slovenského jazykovedca taktiež umožnil Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV.

Z dlhodobo pripravovaných edičných projektov sa v tomto roku vo vydavateľstve Obzor podarilo realizovať vydanie *Encyklopédie jazykovedy*, iniciovanej Slovenskou jazykovednou spoločnosťou a pripravenej pod vedením prof. J. Mistríka a redakčnej rady, ktorú tvorili členovia výboru SJS v období, keď základný text vznikal (1982—1985). Encyklopédia, obsahujúca vyše 2000 hesiel zo slovenskej a všeobecnej jazykovedy, predstavuje významný prínos pre široký okruh používateľov aj za hranicami vlastného vedného odboru. Dielo vyšlo s prispením fondu Pro Slovakia. Z finančných dôvodov sa, žiaľ, nepodarilo vydať X. zväzok cudzojazyčného zborníka *Recueil linguistique de Bratislava*, pripravený k XI. medzinárodnému zjazdu slavistov v Bratislave.

3. Záver. Osvedčené formy práce, uplatňované v doterajšej činnosti, výbor SJS rozvíjal a plánoval rozvíjať aj ďalej. V súčasnom období sme už pocítili — a pri plánovaní ďalších podujatí s tým zrejme treba počítať — obmedzujúce pôsobenie nedostatku financií v spoločnosti aj na lingvistických pracoviskách, ktoré sa okrem iného prejavuje v obmedzení možností cestovať na odborné podujatia. Funkčné obdobie doterajšieho výboru sa končí v čase, keď sú už viaceré z naplánovaných podujatí pripravené alebo v štádiu organizačných príprav — bezprostredne na valné zhromaždenie nadväzuje *6. celoslovenské stretnutie jazykovedcov* so seminárom o lexikológii a lexikografii v synchronickom a diachronickom aspekte (čím sa plní požiadavka, prednesená na minulom valnom zhromaždení o spojení valného zhromaždenia s odborným podujatím), na 2. polrok 1994 sa pripravuje už *IV. kolokvium mladých lingvistov*, v Bratislave aj v pobočkách sa plánujú ďalšie prednášky a diskusie o výsledkoch grantových úloh. Práca Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v ďalšom funkčnom období bude iste obohatená o nové projekty — veríme, že isté podnety odznejú aj na pôde valného zhromaždenia.

M. Nábělková

Význam slova kardinál. — Slovo *kardinál* sme do slovenčiny prevzali z latinčiny. V slovenčine sa podoba *cardinalis* zmenila na *kardinál* s dlhým *á* a bez koncového *-is*. Všimneme si bližšie výklady významu slova *kardinál*, ktoré sa uvádzajú v našich lexikografických dielach.

Podľa Slovníka slovenského jazyka (SSJ) I (1959, s. 678) *kardinál* je „najvyšší katolícky cirkevný hodnostár po pápežovi, člen pápežského poradného zboru". V tomto výklade významu slova *kardinál* sa hovorí iba o postavení alebo mieste kardinála (a či kardinálov) v hierarchii katolíckej cirkvi ako najvyššieho katolíckeho cirkevného hodnostára po pápežovi, nehovorí sa však nič o tom, čo tento vysoký cirkevný činiteľ vykonáva. Zdalo by sa, že sa o tom hovorí v druhej časti vymedzenia významu slova *kardinál*, podľa ktorej ide o člena pápežského poradného zboru. Musíme však konštatovať, že poslaním kardinála nie je byť členom pápežského poradného zboru; byť pápežským poradcom alebo radcom, to vyplýva z jeho základného postavenia, o ktorom bude reč ďalej. Podľa Krátkeho slovníka slovenského jazyka (ďalej KSSJ; 1987, s. 148) *kardinál* je „vys. cirk. hodnostár, člen pápežskej kúrie". Prvá časť tejto formulácie je rovnaká ako v SSJ, druhá časť je vlastne ešte menej presná ako druhá časť výkladu významu slova *kardinál* v SSJ, ak vychádzame z významu spojenia *pápežská kúria*. Podľa SSJ tretí význam slova *kúria* je „pápežský dvor" a v tejto súvislosti sa uvádzajú spojenia *pápežská kúria* a *rímska kúria*. Do pápežskej kúrie patria nielen kardináli, ale aj iní cirkevní činitelia, takže z tohto výkladu sa používateľ slovníka nepresne dozvedá, čo *kardinál* je. Podľa Slovníka cudzích slov (SCS) od M. Ivanovej-Šalingovej a Z. Maníkovej (1979, s. 440) existujú homonymá *kardinál*[1] a *kardinál*[2]. Slovo *kardinál*[1] má podľa tohto slovníka význam „po pápežovi najvýznamnejšia kňazská hodnosť v rímskokatolíckej cirkvi", *kardinál*[2] má význam „druh spevavého vtáka pôvodom z južnej Brazílie, Argentíny a Bolívie". Vysvetlenie slova *kardinál*[1] je najbližšie formulácii v SSJ. Nesprávne sa tu hovorí o rímskokatolíckej cirkvi, resp. iba o rímskokatolíckej cirkvi. Kardinálmi môžu byť nielen kňazi rímskokatolíckej cirkvi, ale aj gréckokatolíckej cirkvi. Ako vidíme, ani spracovanie významu slova *kardinál* v SCS nie je úplne správne a nevystihuje podstatu cirkevného činiteľa v hodnosti kardinála.

Všimneme si spracovanie slova *kardinál* aj v českých slovníkoch. Podľa P. Vášu a F. Trávníčka (Slovník jazyka českého, 2. vyd., Praha 1941, s. 616) *kardinál* je „vysoký hodnostář ř.-katolic. církve, volič papeže, člen papežova poradního sboru, pták". Tu sa presne vystihuje skutočný význam slova *kardinál*: je to vysoký cirkevný hodnostár, ktorý volí pápeža. Ako je z dejín katolíckej cirkvi známe, pred ustanovením kardinálov pápeža volili rímski občania. Keďže sa

pritom uplatňovali machinácie rímskej šľachty, bolo to na škodu cirkvi. V r. 1059 pápež Mikuláš II. dekrétom o pápežskej voľbe tento najdôležitejší akt v hierarchii cirkvi zbavil vplyvu laikov a preniesol ho na kardinálov biskupov. Tento dekrét bol neskoršie ešte niekoľko ráz dopĺňaný, postupne sa zvyšoval aj počet kardinálov a kardinálmi sú dnes nielen biskupi, ale napr. aj niektorí predstavení reholí. Kardinálov ako voliteľov pápeža môžeme porovnať s inými voliteľmi najvyšších štátnych predstaviteľov. R. 1257 sa rozhodlo, že nemeckého kráľa a cisára budú voliť siedmi kurfisti, z ktorých traja boli duchovné osoby (mohučský, kolínsky a trevírsky arcibiskup), štyria boli svetskí panovníci (český kráľ, rýnsky falcgróf, saský vojvoda a braniborský markgróf). V USA voľba prezidenta prebieha tak, že najprv v jednotlivých štátoch zvolia voliteľov (elektorov) a tí potom zvolia prezidenta.

Po vysvetlení postavenia a úlohy kardinálov ako voliteľov pápeža v nadväznosti na výklad v slovníku P. Vášu a F. Trávníčka si ešte všimneme spracovanie slova *kardinál* v ďalších českých slovníkoch. Podľa Slovníka spisovného jazyka českého I (1960, s. 84) *kardinál* je „v katol. církvi nositel nejvyšší hodnosti po papeži oprávněný k volbě papeže". Azda namiesto výrazu „oprávnený" by tu bol vhodnejší iný výraz, ktorý by vystihoval voliteľské poslanie kardinála. Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost (1978, s. 159) hovorí, že je to „člen sboru nejvyšších katol. hodnostářů". Ani táto formulácia vlastne nič nehovorí o skutočnom význame slova *kardinál*. Presnejší je z tohto hľadiska iba Příruční slovník naučný II (1963, s. 456), kde sa hovorí o tom, že je to po pápežovi najvyšší hodnostár v katolíckej cirkvi a že kolégium kardinálov volí pápeža v konkláve.

Na tomto mieste možno zároveň uviesť, že ani niektoré iné heslá, týkajúce sa vyšších alebo vysokých cirkevných hodnostárov, nie sú v našich slovníkoch spracované vždy úplne presne; napr. *biskup* je podľa SSJ vyšší alebo vysoký cirkevný hodnostár. Ani z tohto výkladu používateľ jazyka nezistí, čo vykonáva biskup ako vyšší cirkevný hodnostár. Presnejší je už KSSJ, podľa ktorého je to hodnostár na čele diecézy (s. 47), pričom *diecéza* podľa tohto slovníka je jednotka územnej správy katolíckej cirkvi, biskupstvo. Lenže biskupi nie sú iba v katolíckej cirkvi, majú ich aj v evanjelických cirkvách (popri biskupoch sú tu aj generálni biskupi), pričom tí nestoja na čele diecézy, ale dištriktu. Podľa SCS je *biskup* vysoký cirkevný hodnostár, ale tento výklad tiež nič nehovorí, resp. hovorí veľmi málo. S nepresnosťami alebo neúplnosťou sa stretávame napr. aj vo výkladoch významu slova *patriarcha*. Podľa SSJ má toto slovo päť významov, pričom 2. význam je označený ako cirkevný: titul najvyšších predstaviteľov niektorých cirkví, *hist. byzantský p., moskovský, ruský p.* hlava pravoslávnej cirkvi, *p. československej cirkvi*. Je síce pravda, že na čele niektorých, najmä pravoslávnych cirkví stoja patriarchovia, ale patriarchovia sú aj v katolíckej cirkvi; rímsky

biskup, teda pápež je aj patriarcha, pápež Ján Pavol I. bol predtým benátskym patriarchom atď. Podľa SCS druhý význam slova *patriarcha* je „arcibiskup daktorých cirkví, najvyšší predstaviteľ gréckokatolíckej cirkvi". Sotva tu obstojí označenie niektorých patriarchov ako arcibiskupov. Úplne nesprávne je tvrdenie, že na čele gréckokatolíckej cirkvi stojí patriarcha ako nejaký osobitný cirkevný hodnostár! Gréckokatolícka cirkev podlieha pápežovi.

Na základe tohto podrobnejšieho výkladu môžeme konštatovať, že v našich slovníkoch sa význam slova *kardinál* správne nevykladá. Hovorí sa v nich nie o základnom, ale akôr o druhotných alebo sekundárnych znakoch. *Kardinál* je na prvom mieste osoba, ktorá volí pápeža, je to voliteľ pápeža. Zbor kardinálov, ktorý volí pápeža tajne v konkláve, so zreteľom na toto svoje závažné poslanie, sa stáva aj poradným orgánom pápeža. Postavenie kardinálov v Svätej rímskej cirkvi vymedzuje kán. 349 v Kódexe kánonického práva takto: „Kardináli Svätej rímskej cirkvi tvoria osobitné kolégium, ktorému prislúcha postarať sa o voľbu Rímskeho veľkňaza podľa normy osobitného práva; okrem toho kardináli pomáhajú Rímskemu veľkňazovi kolégiovo, keď sú zvolaní, aby prerokovali otázky väčšieho významu, alebo ako jednotlivci, keď v rozličných úradoch, ktoré zastávajú, poskytujú pomoc Rímskemu veľkňazovi predovšetkým v každodennej starostlivosti o celú cirkev."

Ukázali sme, že s istými nedostatkami sa stretávame nielen pri výklade významu pomenovania *kardinál*, ale aj pri výklade významu pomenovaní iných vyšších alebo vysokých cirkevných činiteľov a hodnostárov (*biskup* a *patriarcha*). V budúcich slovníkoch bude potrebné upraviť spracovanie významov týchto a podobných slov, aby ich používatelia nadobudli správnu predstavu o tom, čo sa nimi označuje.

L. Dvonč

INFORMÁCIE AUTOROM

V súvislosti so zmenenými technickými podmienkami pri vydávaní časopisu redakcia od začiatku roka 1994 prijíma príspevky spracované na počítači — textový editor Text602 (T602) pod operačným systémom MS DOS. Pri spracúvaní príspevkov prosíme dodržiavať tieto zásady:

V celom texte používať jednotné riadkovanie 1,5; prípadný petit vyznačiť len na vytlačenom príspevku.

V texte za každým interpunkčným znamienkom urobiť medzeru (napr. R. Auty; s. 312 a pod.).

Tvrdý koniec riadka používať iba na konci odsekov!

Pri rozlišovaní typov písma pridržať sa naďalej úzu časopisu, používať kurzívu, riedenie, horný/dolný index. Nič nepodčiarkovať, nepoužívať široký a vysoký typ písma a pod.

Pri riedení použiť najprv jednu normálnu medzeru (medzerovník) a jednu tvrdú medzeru (pri stlačení klávesu ALT stlačiť aj kláves M); na obrazovke sa medzi jednotlivými písmenami objaví malý bod. Po skončení riedenia postupovať opačne. (Napr. Treba vždy vyznačiť aj toto ·v·š·e·o·b·e·c·n·e ·p·l·a·t·n·é· pravidlo.)

Pomlčky vyznačovať dvoma spojovníkmi s medzerou na začiatku aj na konci; medzery nedávať pri označovaní stranového a číselného rozsahu (napr. s. 3—12; v r. 1886—1889; G. Altmann — V. Krupa; spojovníky: T. Slama-Cazacu; sociálno-komunikačný a pod.).

Znaky, ktoré neobsahuje textový editor T602 (poľské písmená, praslovanské a pod.), písať kombináciou dvoch znakov tak, aby jednoznačne určili príslušné písmeno. Napr.

#Z = Ź	#z = ź	&Z = Ż	&z = ż
#N = Ń	#n = ń	#L = Ł	#l = ł
#E = Ę	#e = ę	#A = Ą	#a = ą

Zoznam používaných znakov uviesť na začiatku príspevku.

Poznámky pod čiaru používať iba v nevyhnutných prípadoch. V texte označiť horným indexom (napr. vzniká tým synergický efekt,[1] ktorý . . .), poznámky uviesť na konci príspevku v tvare horný index, medzera, obsah poznámky. (Napr. [1] Synergia znamená spolupôsobenie . . .).

Grafy a schémy pripojiť na osobitnom liste maximálne vo veľkosti šírky a výšky strany časopisu (podľa požadovanej veľkosti).

Do redakcie treba poslať dva vytlačené exempláre príspevku. Po posúdení a redakčnom spracovaní redakcia vráti autorovi jeden exemplár. Tento exemplár autor pošle späť redakcii spolu so skorigovanou disketou $5^1/_4''$ alebo $3^1/_2''$ a opraveným vytlačeným príspevkom.

Upozorňujeme autorov, ktorí chcú mať separátne výtlačky uverejnených štúdií, aby svoju požiadavku o počte separátov poslali do redakcie spolu s ponúkanou štúdiou. Separáty, ako aj dobierku si však musia zaplatiť (cena 1 separátneho výtlačku je 3 Sk).